

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýžková, Ján Sabol, Elena Emiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepky 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 15 — ČÍSLO 3

OBSAH

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina v premenách dejín	65
MASÁR, I.: Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky	69
HORÁK, G.: Zo slovnej zásoby Petra Jaroša	79

Rozličnosti

Pečeneh — pečenežský. L. Dvonč	84
Písanie <i>i</i> a <i>y</i> v rodných menách. K. Palkovič . . .	86
O neprimeranom zaznačovaní niektorých číselných údajov. F. Sabol	87

Správy a posudky

Nová knižka z oblasti sémantiky. M. Pisárčiková . . .	89
Dobrý a užitočný preklad. J. Horecký	90
Jazyková stránka jedného týždenníka. K. Matějová . .	92

Spytovali ste sa

Šatniar, či šatnár? M. Považaj	94
Detekcia, ale detegovať. E. Rísová	95
O slove vatrář. E. Bajzíkovič	96

Slovenčina v premenách dejín

Kapitoly z dejín jazykovej kultúry (2)

RUDOLF KRAJČOVIČ

Dnes je už dosť vierohodných poznatkov i odkrytých prameňov, aby sme sa mohli o slovenčine, o jej vzniku, o jej cestách dejinami vysloviť bez vzrušovania, primerane i s optimizmom. Cesta nášho národného jazyka históriou je skutočnosť objektívna, nepochybná, ktorá síce mala svoje vlastné peripetie, zákruty, ale v tom hlavnom sa veľmi neodlišovala od dejín iných slovanských jazykov. Napríklad tak ako ony aj slovenčina má svoju praslovanskú genézu, má svoje konštitučné obdobia (ide o 10.—11. stor.) a má takmer so všetkými slovanskými jazykmi spoločné striedanie obdobia bohatého na zmeny (v zásade ide o 13.—14. stor.) s obdobím relatívneho pokoja (asi od 15. stor.). Pochopiteľne, o povahe a priebehu zmien v systéme i v rozsahu rozhodli najmä vnútorné zákony života našej reči, no do- tvoríť jej konečnú podobu nepochybne napomohli poriadky uhorského feudalizmu, jeho dlhotrvajúci rozpad, ale aj sám boj jej tvorca o pre- žitie spojený s ustavičným hľadaním dokonalejších foriem práce i myslenia. A bez dôležitosti nebol ani zemepisný reliéf našej kra- jiny. Všetky tieto faktory spolu spôsobili vznik početnejších náre- čových útvarov vnútri známych troch základných nárečových oblastí, ktorých obrisy vznikli už v praslovančine. Tieto základné oblasti, ale aj mladšie nárečové útvary sa vo svojej pôvodnej pestrej podobe zachovali podnes. Naše nárečia sú teda živým svedectvom historic- kého vývinu reči našich predkov, ich práce, myslenia i citového sveta. Pre bádateľa v oblasti dejín slovanského jazyka a dejín jazy- kovej kultúry je zvlášť dôležité, že naše nárečia dávno v predpisov-

nom období poskytovali svojmu nositeľovi prostriedky na tvorbu vzácných kultúrnych slovesných prejavov, že niektoré z nich v predspisovnom období sa stali fundamentom domácich kultúrnych jazykových útvarov (používaných v mestách, v kruhu vzdelancov, panských pisárov a pod.), ktoré už na samom začiatku národného stmelovania viedli k vzniku reprezentatívneho útvaru národného jazyka — spisovnej slovenčiny. Pravda, tu sa funkcie nárečí neskončili. Ešte dlho oživovali našu spisovnú reč a jej hovorovú formu oživujú podnes. Z týchto príčin v našich úvahách sa k nárečiam budeme vracieť.

V samom vývine slovenčiny nebolo nič neobyčajné, ale ani nič nenormálne. No o to dramatickejšie boli zápasy mimo nej, zápasy o ňu, o jej existenčný status, o jej pôvod a autochtónnosť jej vývinu. Už v habsburskom Uhorsku slovenčine napríklad odmietali právo na „hornouhorský“ domov. Mala byť len pokazenou rečou českých prisťahovalcov. Ale v tom istom habsburskom Uhorsku mala už aj svoju ochranu — vzdelancov domáceho pôvodu vyzbrojených slovami Nestorovej kroniky, podľa ktorej pravlast Slovanov a ich reči mala kolísku na strednom Dunaji čiže na území „uhorských“ Slovanov. Odtiaľ už nebolo ďaleko k romantizujúcej téze o slovenčine ako pramatke všetkých slovanských jazykov. Ako je známe, táto téza zohrala v predspisovnom období pozitívnu úlohu v úsilí domácich vzdelancov brániť pôvodnosť vlastnej reči, ba argumentom bola aj prvým kodifikátorom nášho spisovného jazyka. A tak z dejín máme poruke dôkaz, že postoj k pôvodu jazyka, k jeho minulosti môže byť jedným z faktorov, ktoré majú vplyv na utváranie pozitívneho (alebo iného) postoja k živému jazyku, k jeho úrovni. Ináč to nebolo ani v ďalšej vlne zápasov, ktorá mala začiatok v posledných desaťročiach Rakúsko-uhorskej monarchie a vyvrcholenie v buržoáznej ČSR. V jednom i v druhom prípade naša reč mala byť rečou bez vlastnej praslovanskej genézy. Podľa teórie, ktorá vznikla v atmosfére uhorského radikalizmu, slovenčina mala mať južnoslovanský pôvod a jej východný okraj pôvodu poľsko-ukrajinský (takto S. Czambel). Spisovný status sa síce slovenčine pripisoval, no najradšej by ju boli chceli mať čo najďalej od slovanského sveta. Podľa teórie, ktorá vychádzala z ideológie čechoslovakizmu a súčasne mala posilniť jej pozície, slovenčina mala mať status iba nárečia a právo na spisovnosť iba obmedzené (na krásnu spisbu). A tak máme zasa dôkaz, že medzi postojom k minulosti jazyka a postojom k jeho reprezentatívne mu útvaru je úzka spojitosť.

Hlbšie sa na tomto mieste nemôžeme zaoberať pôvodom ani autochtónnosťou vývinu slovenčiny. Čo sa týka praslovanskej genézy slovenčiny, v našich ďalších úvahách budeme rešpektovať najnovšie

poznatky. Podľa nich slovenčina vznikla priamo z praslovančiny, a to na južnom okraji jej západoslovanského makrodialektu. Východiskovou bázou jej konštituovania bol mladší praslovanský nárečový útvar, ktorý vznikol integráciou centrálnej oblasti s nezápadoslovanskými javmi (napríklad *l* za psl. *dl*, *tl*, *s'* za psl. *ch'* atď.) so susednými oblasťami západoslovanského pôvodu (so zachovaným *dl*, *tl*, so *š* za psl. *ch'* atď.), ohraničenými na západe riekou Moravou a Bielymi Karpatmi, na východe povodím Ondavy a hornej Tisy. Táto integrácia sa prejavila tak, že niektoré nezápadoslovanské javy z praslovanskej centrálnej oblasti (vtedy orientovanej viac na juh) prenikli do susednej západnej a východnej oblasti (napríklad javy *ihla*, *krv*, *krava*, proti *jehla*, *krev*, *kráva*) a niektoré západoslovanské javy zasa do centrálnej oblasti (napríklad neprítomnosť tzv. epentetického *l*, *dz* za psl. *dj* a i.). Pre úplnosť treba dodať, že sa tak stalo aj vďaka integračnému vývinu v hospodárskom a politicko-spoločenskom živote našich staroslovanských predkov. Tento vývin, ako je známe, smeroval k vzniku kniežatstiev a napokon k vzniku centrálne riadeného veľkomoravského štátu.* V konštitučnom období, čiže v 10.—11. stor., sa slovenčina vyvíjala už ako jazyk západoslovanský v územnom a neskôr aj v kultúrno-spoločenskom kontakte s češtinou, ktorá jej zostala najbližšia.

Táto teória nás zaväzuje v našom historickom exkurze o slovenčine uvažovať ako o samostatnom slovanskom jazyku a túto skutočnosť rešpektovať aj pri rekonštrukcii dejín jej kultivovania.

Už skôr sme uviedli, že práve táto rekonštrukcia dejín kultúry našej reči, hľadanie jej kontinuity v premenách histórie a spolu s ňou hľadanie faktorov, ktoré kultivovanie našej reči stimulovali a posúvali dopredu, — to všetko bude v centre pozornosti tejto našej krátkej retrospektívy. A už tu možno povedať, že staršie i novšie písomnosti v domácom jazyku, resp. aj iné pramene a fakty naznačujú, že ani z tohto hľadiska niet prečo upadať do pesimizmu. Pravdou síce zostáva, že dejinná línia kultivovania našej reči mala svoje výkyvy nahor i nadol, bola viac protirečivá ako priama, no v každom úseku dejín mala vždy taký štandard, ktorý zodpovedal kultúrno-spoločenským podmienkam a, čo je hlavné, vždy mal v sebe iskru ďalších perspektív. Napríklad raný veľkomoravský feudalizmus zastihol síce našich veľkomoravských predkov ešte pri obetovaní po-

* Podrobne v knihe R. Krajčovič: *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava, SPN 1974. 328 s.; k tomu Jazykovedné štúdie 14. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977. 236 s. [zborník obsahuje referáty a diskusiu z vedeckej konferencie konanej v dňoch 9.—11. decembra 1974 v Smoleniciach].

hanským božstvám, no súčasne umožnil kultivovať ich reč konfrontáciou s inými kultivovanými jazykmi (so staroslovienčinou, starou nemčinou, latinčinou a pod.). Alebo vezmíme si uhorský feudalizmus. Na jednej strane náš ľud obdarúval viac údelom posluhovania ako odmenami, privilégiami, no súčasne naša reč sa práve v tejto dobe štylisticky zdokonaľuje, diferencuje tak vo vzdelaneckom, mestskom, ako aj v ľudovom prostredí. A po 15. storočí, keď v dôsledku vyhra-
neného triedneho boja nad naším ľudom bola „na večné veky“ vyslovená kliatba známym Tripartitom a keď potom našu krajinu zachvátili krvavé turecké výboje, akoby navzdory začínajú sa objavovať písané prejavy v domácom jazyku — v kultúrnych formách predpisovnej slovenčiny. Pravda, tu sme už v období rozpadu uhorského feudalizmu, premeny zastaranej cechovnickej výroby na popriemyselné manufaktúry zabezpečované už kapitálom (najmä cudzím) a spolu s tým v období kryštalizácie vedomia slovanskej i slovenskej spolupatričnosti, ako aj pozitívnych postojov domácich vzdelancov k svojmu rodu i reči. Bola tu napokon aj nová jazyková situácia. Popri stále sa zdokonaľujúcich domácich jazykových kultúrnych útvaroch v hovorenej i písanej forme bola tu čeština v biblickej i poslovenčenej podobe, bola tu humanistickými ideami oživená latinčina, ale aj nemčina a maďarčina. Teda dosť toho, z čoho mohli vznikať nové popudy na konkrétne činy v prospech toho, čo bolo nové, čo smerovalo k novým zápasom o právo na spisovnosť našej reči.

Také zápasy skutočne aj vznikli. Viedli sa na dvoch frontoch: za právo slovenčiny na spisovnosť a za tvár spisovného jazyka. Boli to zápasy argumentov i protiargumentov, ale niekedy ich presakoval aj blen ľudských slabostí. Každý z účastníkov mal však konkrétny cieľ. Niekedy aj spoločný. Napríklad J. Kollár argumentoval proti spisovnej slovenčine potrebou zachovať jednotu slovanstva a myslel si, že len tak ho možno pozdvihnúť, L. Štúr chcel zabezpečiť budúcnosť slovanstva zdokonalením jeho kmeňov vrátane slovenského kmeňa (národa). Rovnako intenzívne a citovo boli ladené aj zápasy o tvár spisovnej slovenčiny. Už J. I. Bajza viedol ostré spory s bernolákovcami, M. M. Hodža spolu s M. Hattalom vypovedali boj štúrovskému pravopisu, S. Czambel vystupoval proti M. Hattalovi, potom proti sebe stáli čechoslovakisti a puristi a tak ďalej. Pochopiteľne, aj tieto zápasy budú v centre nášho záujmu. Ukazovali totiž cestu k pravde, prinášali nové zbrane — polemiku, konfrontáciu názorov, dobové teoretické aspekty spisovného jazyka, ďalej odkrývali postoje účastníkov k spisovnej reči, k jej norme, k jej štylistickej normalizácii, k inštitučnému zabezpečeniu jej rozvoja atď.

V súhrne možno teda povedať, že predmetom nášho záujmu budú

dejiny kultivovania slovenčiny. Podáme ich iba v krátkom prehľade, pričom pozornosť sústredíme len na tie fakty, ktoré poskytujú známe pramene. Pre prehľadnosť sme si tematiku rozčlenili na štyri obdobia: na obdobie prehistorické, historické (11.—15. stor.), predpisovné (16.—18. stor.) a spisovné (od konca 18. stor.). Z prehistorického obdobia sme si vybrali len tematiku veľkomoravskú. V ďalších obdobiach je tematika stále členitejšia. To súvisí s tým, že postupne pribúdali formy aj sféry kultivovania nášho jazyka. Kým napríklad v historickom období sa mohol kultivovať len v hovorenej podobe, v predpisovnom období už aj v podobe písanej (bez kodifikačnej regulácie) a napokon v spisovnom období sa náš jazyk mohol kultivovať už pod zorným uhlom kodifikovanej normy a teórie.

Začneme vzácnym veľkomoravským jubileom.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

*Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky**

IVAN MASÁR

1.1. Z vlastností, ktoré si človek sám prisudzuje, nepochybne patrí na prvé miesto rozumnosť. [Preto sa o človeku často vraví, že je tvor rozumný [*homo sapiens*].] Ale vari hneď za touto vlastnosťou nasleduje hravosť [o človeku sa totiž dosť často hovorí aj to, že je tvor hravý — [*homo ludens*]. Najmä hravosť bola základným predpokladom vzniku rozličných hier a neskôr aj športov, ktoré v organizovanej ľudskej spoločnosti tradične mali dôležité miesto. V súčasnej etape vývinu ľudskej spoločnosti význam hier a športov neobvyčajne vzrástol. Stalo sa to hádam aj preto, že v širších súvislostiach je šport účinným mierotvorným nástrojom, v užších reláciách vhodným prostriedkom sebarealizácie jednotlivca alebo istých kolektívov a primeraným prostriedkom využívania voľného času. Všetko to sa najmä v socialistických spoločenstvách prejavuje sústavným propagovaním športu a jeho všestrannou žičlivou podporou. V každodennom živote sa to odráža množstvom rozličných športových podujatí a pravidelnými informáciami o nich v prostriedkoch masovej informácie a propagandy.

* Text bol vypracovaný ako prednáška na celoštátny seminár Klubu športových redaktorov Slovenského zväzu novinárov plánovaný na 15.—17. 10. 1980.

1.2. Za takejto situácie do istej miery prekvapuje, že hlbšiemu výskumu jazyka športovej publicistiky sa u nás nevenovala adekvátna pozornosť, ak pravda neberieme do úvahy zväčša nápravne zacielené komentovanie niektorých jazykových javov zo športovej publicistiky napr. v jazykových rubrikách dennej tlače, v istých rubrikách jazykovedných časopisov, v rozhlasovej jazykovej poradni ap. Ale prekvapuje to aj preto, že jazyk športovej publicistiky je vlastne už na prvý pohľad príťažlivým objektom výskumu, a to nápadnou, štylisticky diferencovanou slovnou zásobou, jej ustavičným rozhojňovaním, využívaním emocionálnych prostriedkov, slangového výraziva atď. Isteže celostné zhodnotenie jazyka a štýlu športovej publicistiky je náročná úloha a rámec jedného článku nie je na jej splnenie dostačujúci. Veď z metodického hľadiska je nevyhnutné diferencovať medzi športovou publicistikou v tlači, rozhlase a televízii, pretože každé z týchto médií využíva okrem spoločných jazykových prostriedkov a štylistických postupov aj svoje vlastné prostriedky a postupy podmienené technickými danosťami konkrétneho média. Navyše v športovej publicistike je vlastne každý druh športu alebo hry objektívnym štýlotvorným činiteľom. (Iné výrazové prostriedky sa používajú napr. v televízii pri komentovaní futbalového zápasu, iné pri komentovaní krasokorčuľovania.) Na splnenie nášho cieľa sa teda ukázalo nevyhnutné zúžiť šírku záberu a charakterizovať jazyk a štýl športovej publicistiky iba na základe športových rubrik vybranej dennej tlače.**

2.1. Športová publicistika má vo všetkých novinách dostatok priestoru, čo logicky vedie k tomu, že športový novinár sa nemôže obmedzovať na číre zaznamenávanie jednotlivých športových udalostí, základných faktov a čísel, ktoré s nimi súvisia. Priestor, ktorý má k dispozícii, musí teda využívať aj na vyjadrovanie hodnotiaceho postoja k nim, a keď ide o tzv. veľké športové udalosti, aj na ich začlenenie do širších spoločenských súvislostí. Preto sú športové rubriky žánrovo pestré — vyskytujú sa v nich úvodníky, úvahy reportáže, správy, noticky, interview, referáty, komentáre atď. Využívaním rozličných žánrov sa síce športová publicistika veľmi ponáša na ostatnú publicistiku, napr. aj na politickú publicistiku, ale tematicky (obsahovo) tvorí vlastne noviny v novinách. Dokazuje to konštantné umiestnenie športových rubrik (v našich denníkoch je to posledná a podľa množstva materiálu aj predposledná strana) a v ex-

** Ide o športové rubriky celoslovenských denníkov Pravda, Práca a Bratislavského Večerníka sledované počas ostatnej olympiády a bezprostredne po nej. Okrem toho sa v článku zužitkujú aj jednotlivé podnety zo sledovania uvedených novín v inom období.

ponovaných dňoch — obyčajne v pondelok — aj grafická úprava športového materiálu dosť nápadne odlišná od ostatného novinového materiálu. Osobitná úprava súvisí s potrebou mať na dôležitom mieste texty o najobľúbenejších športoch (u nás a v celej strednej Európe sú to športy patriace do olympijského programu), ako aj s potrebou primerane umiestniť stále alebo pravidelné rubriky, tabuľky, obrázky a texty pod ne. Napr. v denníku Pravda je relatívne stálou rubrikou *Hovorí tréneri*, vo Večerníku rubrika *Ligová matematika*, *Perom zo striedačky*; po futbalových, hokejových a i. súťažných zápasoch sa v každom denníku pravidelne uvádzajú tabuľky s poradím mužstiev ap. Pravdaže, osobitná grafická úprava súvisí aj so zámerným hľadaním čo najvýhodnejšieho miesta na titulok. Športoví novinári azda vo väčšej miere ako ich ostatní kolegovia záručujú vo svojej praxi tézu, že „Samým titulkom sa niekedy môže povedať viac ako siahodhlým textom“ (Mistrík, 1977, s. 135), a práve preto štylizovaniu a štylistike titulku venujú mimoriadnu pozornosť. Uvedenie si spomenutej tézy sa premieta do športovej publicistiky veľmi priaznivo. Jej titulky bývajú vtipné, vynachádzavé až atraktívne, metaforické, z jazykovej stránky zväčša bezchybné. Dosť často sa v nich šťastnosť výrazu spája s obraznosťou: *Málo hrozienok v premiére ligy* (málo príjemných zážitkov z hry), *Špekulantské tempo futbalového pelotónu* (futbal, v ktorom sa nič neriskuje), *Ušit si trasu na telo* (zvoliť si najvyhovujúcejšiu trasu), *Vydarený reparát* (vítazstvo v odvete), *Ťahák víkendu* (lákové športové podujatie cez víkend). Je len prirodzené, že veľmi silným štýlotvorným činiteľom pri štylizovaní titulku býva umiestnenie športovca alebo kolektívu v súťaži. Napr. v športovom spravodajstve z ostatnej olympiády sa športoví novinári priam pretekali v tvorbe ozvlášťujúcich titulkov motivovaných udeľovaním medailí: *Bronz na kimone Kocmana*, *Sedem desiatín sekundy od striebra*, *Bronzová dvojskifu Vochoska — Pecka*, *Zlatý Osmonaliev*, *Bronzovi silní muži — Karabin a Strnisko*, *Dráma so zlatým rozuzlením*, *Vyznamenanie strieborných*, *Na bronzovej ceste do Minska*, *Bronzový víkend sa začal na velodrome* atď. Tieto titulky sú koncipované na princípe metonymie (zlato, striebro, bronz sú materiály, z ktorých sú zhotovené medaily, v daných súvislostiach však označujú medaily samy), na princípe elipsy (*bronzová* = bronzová medaila) a na základe prisúdenia hodnoty alebo vlastnosti medaily jej držiteľovi. Ďalší princíp je pririeknutie vlastnosti istého výkonu veci, pomocou ktorej sa výkon docielil: *Rekordný disk*, *Svetový oštep Biriulinovej*. V takýchto prípadoch sú titulky kondenzovanými zástupkami opisných vyjadrení (porov. *Svetový rekord Biriulinovej v hode oštepom*).

Už predchádzajúce titulky naznačujú zreteľnú tendenciu voliť ex-

presívne výrazy. Inokedy je expresívnosť ešte zjavnejšia a docieľuje sa ďalšími rozmanitými prostriedkami: včlenením jediného štylisticky príznakového prvku zdôrazneného v titulku odlišnou tlačou (farba, veľkosť alebo typ písma), úvodzovkami, t. j. nápadnými formálnymi prostriedkami — *Belasi okúsili „rýchlu smrť“* (prehrali pred koncom predĺženia), *Pohľad do „kuchyne“ mužstiev futbalovej SNL* (poznatky z miesta, kde sa tvorí koncepcia hry, mužstvo ap.), *Aj prehra môže byť lichotivá* (slovo *prehra* vytlačené iným typom a inou farbou); použitím interpunkčných znamienok, pomocou ktorých sa „proklamuje... žiadacia alebo opytovacia modálnosť“ (Mistrík, tamže, s. 137), napr. *Po piaty raz Borg! Kto rozdáva údery pod pás? Zmení Tkáč taktiku? Len v znamení bronzu?*, ďalej napr. použitím frazeologizmov, ktorých jadrové slovo vecne súvisí s konkrétnym športom (*Dobrý vietor do plachát* — vypravádzanie jachtárov do súťaže), alebo istých častí známych frazeologizmov (*Favoriti na štíte, Kam z konopí?*). Expresivita a kontrast sa docieľuje aj zámernou blízkosťou titulkov uvádzajúcich dve obsahovo úplne odhodné textové jednotky; tak to urobil napr. denník *Práca* (21. 7. 1980, s. 8): titulok *Carterovo fiasko* uviedol text o neúspechu tzv. alternatívnej olympiády a titulok *ZSSR suverénne* text o úspechu sovietskych športových gymnastov. Mnohé titulky expresívnymi prostriedkami postihujú daktorú nápadnú vlastnosť športovca: *Čertovsky istý oštepár, Bežec s diabolskou vôľou po víťazstve*.

Veľmi časté sú aj neexpresívne titulky. Tie zväčša obsahujú sloveso v určitom tvare, ktoré im dodáva príchut' vecnosti a jednoduchej konštatácie alebo oznámenia: *Rachmanov vyrovnal Alexejevov rekord; Olympionici potvrdzujú kvality; Päťbojári vykročili dobre, basketbalistom sa úvod nevydaril; Tajomstvo úspechu: pravidelnosť; Dve strely — dva góly*. V každom prípade však titulok chce byť a aj býva nositeľom závažných obsahových zložiek textu. Bude azda zaujímavé doložiť toto tvrdenie aspoň jedným konkrétnym príkladom. Dva referáty o tom istom futbalovom zápase mali obsahovo zhodné titulky *Príliš málo radosti* (*Pravda*, 29. 9. 1980, s. 6) a *Derby nikoho nepotešilo* (*Večerník*, 29. 9. 1980, s. 1 a 8), pričom texty pod obidvoma titulkami boli v podstate kritikou zlej hry obidvoch mužstiev, ktorá priaznivcov tohto športu iba zarmucuje. Denník *Práca* síce uviedol informáciu o tom istom zápase pod vecným titulkom *Slovan — Internacionál 0 : 0*, ale hneď úvodná časť textu bola opäť kritikou a rozvedením myšlienky, ktorú predchádzajúce denníky vyslovili titulkami: *Derby bez favorita bolo nakoniec aj bez patričnej kvality a gólov. Neutešený obraz bratislavského futbalu sa prezentoval i v priamom súboji a 6499 platiacich divákov si veľa futbalovej radosti neužilo* (*Práca*, 29. 9. 1980, s. 8). Veľmi účinné sú prípady, keď je

titulok predzvestou pointy celého textu, ako sa to ukazuje v komentári nadpísanom *Futbalová pohoda sa zatiaľ nezlepšuje* (Pravda, 10. 10. 1980, s. 8), ktorý sa uzatvára takto: *Ani po výkonoch proti Poľsku a NDR nemôžeme povedať, že súčasné čs. mužstvo to nemôže dokázať* (rozumej postúpiť na majstrovstvá sveta). Napriek tomu, že *futbalová pohoda sa po strede nezlepšila* (tamže).

Jeden z popredných slovenských štylistov nazval raz titulok obrazne ako „zmluvu, dohovor medzi... predávateľom... a... kupujúcim“ (Mistrík, tamže, s. 139—140). Ak by sa v intenciách tohto obrazného vyjadrenia mali zhodnotiť skúmané titulky, dalo by sa hodnotenie formulovať tak, že ponúkajúca zmluvná strana sa prostredníctvom titulku veľmi usiluje, aby druhá strana zmluvu nielen uzavrela, ale aby od nej ani neodstúpila.

Konšatovalo sa už, že športová publicistika priťahuje pozornosť niektorými nápadnými vlastnosťami slovnej zásoby. Jej jadro tvoria odborné termíny konkrétnych športov. K nim športovní novinári s obľubou tvoria celé refazce kontextovo viazaných neterminologických pomenovaní. Dostatok príkladov poskytujú viaceré základné odborné termíny povedzme z terminológie futbalu a ľadového hokeja. Podľa platných pravidiel futbalu a ľadového hokeja priestor, na ktorom sa hrá, sa nazýva *hracia plocha* (futbal), resp. *ihrisko* (hokej). Okrem týchto základných termínov sa bežne používajú s tým istým významom slová *trávník*, *tráva*, *štadión* (*na trávník vybehli mužstvo v tejto zostave, prvá prehra na vlastnej trávě, na štadióne Slovana sa bojuje o prvé ligové body*), resp. *ľad*, *štadión*, *hracia plocha* (*na ľade je veľa vzruchu, boj sa skončil na gottwaldovskom štadióne remízou, hracu plochu zasypali rozličné predmety*). Paralelne so základným termínom *bránka* športovní publicisti používajú ako významovo rovnocenné slovo *sieť*, obrazné pomenovanie *svätyňa* alebo opisné vyjadrenie *priestor medzi žrdami* a i. (*trafiť, namieriť do siete, strela minula jeho svätyňu, brankár netakticky opustil priestor medzi žrdami*). Význam slov *tráva*, *trávník*, *ľad*, *sieť*, *svätyňa* je ich tzv. okazionálny význam, t. j. význam pridaný konkrétnemu slovu v konkrétnej situácii. Použitie slova v okazionálnom význame sa môže zakladať na princípe synekdochy (*tráva* je súčasťou hracej plochy, ale tu má význam „hracia plocha“, podobne *sieť* = bránka, *ľad* = ihrisko), niekedy na princípe prirovnania: vo viacerých športoch je bránka najdôležitejším priestorom, a preto sa prirovnáva k najvýznamnejšiemu miestu kostola alebo chrámu, ktoré sa volá *svätyňa*.

Podobné refazce alebo aspoň dvojice sa tvoria pri pomenovaniach hráčov s určeným miestom a úlohou v kolektíve (zamieňavo s kodifikovanými termínmi *ľavé/pravé krídlo* používajú sa slová *krídlo*, *krídelník* alebo aj spojenie *krídelný útočník*; podobne *stredný ob-*

ranca, libero, zametač; záložník, stredopoliar, stredový hráč}, pri pomenovaní častí hracej plochy (pokutové územie — veľký štvorec, veľké vápno, šestnástka), pri pomenovaní herných situácií (pokutový kop — jedenástka, penalta, kop z jedenástmetrovej značky; presilová hra — presilovka; power-play — hra bez brankára) a v rozličných ďalších situáciách (družstvo, mužstvo, tím, kolektív, parta; napadnutie hokejkou, krosček; hra telom, bodyček). Korene niektorých pomenovaní treba hľadať v športovom slangu (zametač, veľké vápno, svätyňa, parta), preto sa nielen pociťujú, lež aj kvalifikujú ako štylisticky silno podfarbené prostriedky. Viaceré pomenovania sú internacionalizmy (krosček, power-play, libero).

Popri tendencii zoskupovať okolo základných športových termínov refazce neterminologických pomenovaní s nerovnakou štylistickou hodnotou je v slovnej zásobe športovej publicistiky celkom zreteľná aj tendencia nahrádzať viacslovné pomenovania jednoslovnými (univerbizácia). Veľa dokladov na univerbizáciu sa nachádza medzi pomenovaniami hráčov podľa klubovej príslušnosti. Pomenovací model *hráč(i) mužstva N* má takmer pri všetkých mužstvách prvej futbalovej ligy jednoslovný náprotivok: *hráči Slovana Bratislava* — *slovanisti, belasí*; *hráči Interu Bratislava* — *žlto-čierni*, zriedkavejšie *slovnafári, interisti*; *hráči Spartaka Trnava* — *spartakovci* (tu je dvojslovný pendant *bieli anjeli*, zriedka uvádzaný v nárečovej podobe *bíli andelé*); *hráči Dukly Praha* a *Dukly B. Bystrica* — *vojaci*; *hráči Bohemiansu Praha* — *klokani*. Motiváciou jednoslovného pomenovania býva klubová farba (*belasí, žlto-čierni*), začlenenie klubu k istej zložke (*vojaci*) alebo prezývka (*klokani*). Odvodzovacím základom univerbizovaného názvu býva názov klubu (*Slovan* — *slovanisti*, *Spartak* — *spartakovci*). Aj v tomto okruhu štylistická hodnota jednoslovných pomenovaní vykazuje značný rozptyl: *spartakovci* je spisovné pomenovanie, *vojaci* hovorové, *klokani, bieli anjeli* slangové. Univerbizačné tendencie však zasahujú pomenúvacie prostriedky v najrozličnejších okruhoch športu: namiesto pomenovaní *hráč ligy/ligový hráč, účastník ligy* alebo *mužstvo hrajúce ligu* vžil sa slovo *ligista* (vidno, že v športovej publicistike má dva významové odtienky), *nositeľ/držiteľ medaily* je *medailista, trojica/štvorica pretekárov* alebo *hráčov* je *trio/kvarteto*, prípadne *trojlístok/štvorlístok* (pri daktorých názvoch prívlastky mávajú povahu trvalých epitet — porov. *útočné trio, favorizovaný štvorlístok*), *pokutový kop* je *jedenástka* atď.

Používanie terminologických synonym (z hokejovej terminológie napr. termínov *hokejka, palica*, z tenisovej terminológie napr. termínov *set, sada*) a determinologizovaných prostriedkov (v oblasti boxu, zápasenia a ďalších športov sa determinologizovali spojenia *telesná váha, váhová kategória, váha* a nahradili sa termínmi

telesná hmotnosť, hmotnostná kategória, hmotnosť) nie je špecifikou črtou iba športovej publicistiky, a tak tento fakt stačí zaznačiť ako jav spájajúci publicistický štýl s inými štýlmi.

3. Štýl športovej publicistiky charakterizuje aj používanie jazykových prostriedkov vyjadrujúcich krajnú mieru niečoho alebo najvyššiu platnosť vo vzťahu k porovnateľným či súbežným udalostiam a faktom. Myslí sa tu na tzv. elatívy (tvary prídavných mien a prísloviek vyjadrujúcich najvyšší stupeň vlastnosti) vo vyjadreniach typu *najťažšia prehra kola, najzdrvujúcejšia porážka za ostatných päť rokov, najväčším nebezpečenstvom pre bránku bol ľavý obranca hostí*. V istých situáciách nechýbajú ani pokusy ešte ďalej zdôrazniť tretí stupeň (superlatív) pomocou inverzie: *spomeňme príklad najvýraznejší — moskovskú olympiádu*. Čiastočne z významovej stránky, ale predovšetkým účinkom na prijímateľa textu sa takýmto formuláciám veľmi približujú viaceré vyjadrenia, ktoré ani neobsahujú formálny superlatív: *krutá daň za fauly, grandiózne a nezabudnuteľné otvorenie Hier, grandiózny úspech, nezabudnuteľná postava svetovej atletiky, hrdina Hier, Skvelý Suchoručenkov* (titulok), *gól bol zo zlatej pokladnice futbalu*. Lenže v úsilí nájsť „samý krajný“ vyjadrovací prostriedok niekedy vznikajú aj nezreteľné, a teda neúčinné spojenia typu *nová presvedčivosť* (*Hry... s novou presvedčivosťou vyjadrili úsilie národov...*).

Pre vyjadrovacie postupy športovej publicistiky je dosť typické nahrádzanie explicitného vyjadrenia skráteným alebo zhusteným výrazom metonymickej povahy: *pústiarska olympijská medaila, plavecká medaila* (namiesto explicitného *olympijská medaila za...*), *zlato, striebro, bronz* (namiesto *zlatá, strieborná, bronzová medaila*), *pohárová/futbalová streda* (*streda, keď sa hrajú súťaže vo futbale*), *pohárové mužstvo*. Zhustené výrazy sú vždy v nejakom vnútornom vzťahu so svojimi explicitnými náprotivkami. Takisto je príznačné tvorenie väčšej zásoby ekvivalentných prostriedkov na opis štandardných herných situácií: *dať gól — vsietiť, vsietiť gól, streliť gól, rozvlniť sieť, trafiť/namieriť presne do čierneho; dostať gól — inkasovať, inkasovať gól, loviť/tahať/vytahovať loptu zo siete; viesť — získať vedenie, dostať sa do vedenia*. Nápadne veľa spojení sa takto utvorilo so slovom *šanca*, čo súvisí s jeho dôležitosťou a vysokou frekvenciou: *mať/nemať, využiť/nevyužiť, spáliť, zahodiť, premeniť/nepremeniť, premárniť, stratiť šancu; pustiť/nepustiť šancu z rúk*.

Pre štýl športovej publicistiky je napokon charakteristické uplatňovanie slangových výrazových prostriedkov a postupov. Myslí sa tu najmä vnášanie celých konštrukcií typických pre slang, nie iba vnášanie jednotlivých slov do športovej publicistiky. Slangové príchuť majú konštrukcie *ich výkony bývajú schopné* (v podobných prí-

padoch anulujú príznakovosť prídavné mená *súci, primeraný*), *byť pri bránení nulový* (nepríznakové je vyjadrenie *nebrániť nijako* alebo *brániť nedostatočne*), *nulový útok, nulová strelba* (t. j. *nijaký útok, nijaká strelba*), *naivný faul* (príznakovosť sa zakladá na tom, že nejestvuje náprotivok typu *múdry faul*), *brankár nás podržal* (t. j. *zaistil priaznivý vývin zápasu* alebo *rozriešil nebezpečnú situáciu*), *vyrobiť dost/veľa zmätkov* (t. j. *urobiť dost/veľa chýb*), kombinácie majú podstatne viac myšlienok (t. j. *sú premyslenejšie*) a spribruznené vyjadrenia *vtlačiť hre myšlienku, hre chýbala myšlienka* a ďalšie. Takisto jednoznačne slangovú príchut' cítiť z viet *Chcelo to troška fantázie* (silno príznakové je tu použitie modálneho slovesa *chcieť*), *Prešov bol v koncovke pravým opakom Interu* (nepríznakové je vyjadrenie *...bol pri/v zakončovaní...*), *Pýtajú si miesto v „áčku“* atď. Posledná veta ukazuje, že niekedy sa autor síce od príznakového prostriedku dištancuje úvodzovkami, nepociťuje však štylistický posun ďalších členov vety, v konkrétnom prípade posun slovesa *pýtať* (porov. s neutrálnou formuláciou *Uchádzajú sa o miesto v A mužstve*).

4. Aspoň v krátkom výbere sa žiada spomenúť javy, pri ktorých ide o zreteľné porušenie zásad jazykovej kultúry. Takéto porušovanie vzniká za rozličných okolností, napr. v úsilí zoštylizovať atraktívny titulok. Aj v športovej publicistike sa totiž stretávame s titulkami, ktoré nepríťahujú svojimi jazykovými a štylistickými kvalitami, lež naopak provokujú neprimeraným použitím výrazových prostriedkov. Medzi také patrí titulok *Najadresnejšie majú reagovať tréneri*. Rušivé je tu spojenie *najadresnejšie reagovať*, lebo význam príslovky *adresne* nedovoľuje spájať ju so slovesom *reagovať*. Titulok je vlastne nepodarenou napodobeninou spojenia *adresne kritizovať* s významom „usmerniť kritiku na konkrétneho adresáta“. Lenže ťažko si predstaviť, že aj reagovanie má mať dajakého adresáta. Reagovať možno totiž *pohotovo, prudko, pružne, citlivo, podráždene* atď. Podľa toho mohli byť v titulku namiesto príslovky *najadresnejšie* príslovky *najcitlivejšie, najpružnejšie, najpohotovejšie* (v plnej zhode s obsahom článku by bol aj titulok *Predovšetkým majú reagovať tréneri*), alebo sa namiesto slovesa *reagovať* malo použiť sloveso *kritizovať*, ktoré sa s príslovkou *adresne* spája celkom bežne.

Príčinou nedostatkov z hľadiska jazykovej kultúry býva niekedy prepiate úsilie vyhovieť daktorej spomínanej tendencii, napr. univerbizácii. Zdá sa, že práve táto tendencia viedla k vzniku názvu *pozemkárka* ako náprotivku dvojslovného spisovného názvu *pozemná hokejistka*. Slangový ráz jednoslovného názvu podmieňuje istá motivačná zviazanosť s prívlastkom názvu hry (*pozemný hokej* — *pozemkárka*), teda nezvyčajnosť tvorenia názvu hráča od dvojslovného názvu športu (porov. naproti tomu *ľadový hokej* — *hokejista*).

Ako tlak tendencie k úspornosti kvalifikujeme stupňovanie vzťahových prídavných mien *futbalový, hokejový* (*Hostia futbalovejší, domáci bojovnejší; ale Sparta bola hokejovejšia*). Druhý stupeň nestupňovateľného prídavného mena nahrádza opisné výrazy, ktoré počtom slov nie sú vždy vhodné do tituliek. Ide o náhradu výrazov *hrať lepší/modernejší/progresívnejší futbal, byť z hokejovej stránky lepší, prevyšovať súpera z hokejovej, futbalovej stránky, byť herne lepší* atď. Stupňovanie vzťahového prídavného mena je charakteristické pre športový slang, pre hovorené prejavy ľudí, ktorí s futbalom alebo hokejom pracujú alebo majú tieto druhy športu radi. V istých komunikačných situáciách možno takéto výrazy tolerovať, no v písanom prejave predsa len cítiť ich slangový pôvod, a teda výlučnosť založenú na porušení zásad jazykovej kultúry. Z významovej stránky sú tieto prostriedky dosť neurčité, netvorí sa od všetkých vzťahových prídavných mien utvorených od názvu športu alebo hry (porov. *lyžiarsky, hádzanársky, atletický*), ich možnosti sú teda veľmi limitované. Inokedy porušenie zásad jazykovej kultúry súvisí s nedostačujúcim rozlišovaním významu formálne blízkych jazykových prostriedkov alebo s nerozlišovaním ich štylistickej hodnoty. Ako príklad uvedieme časté kritiky neúspešných kolektívov, za ktorých neúspech sú vraj zodpovední *útočníci chybujúci presnou strelbou*. Súvislosti, kde sa takéto vyjadrenie vyskytuje, dovoľujú predpokladať, že sa ním chcú vyjadriť dve myšlienky: 1. neúspešné mužstvo málo ohrozovalo súperovu bránku, t. j. chýbala mu presná strelba; 2. mužstvo robilo chyby v presnej strelbe — to je však protirečivé, lebo ak sa pri strelbe robia chyby, nemôže byť presná. Formálne nedostatky a významovú nejednotnosť možno odstrániť explicitným vyjadrením, „a to podľa toho, o ktorý z uvedených významov ide: *Útočníci, ktorým chýbala presná strelba... — Útočníci, ktorí robili chyby v strelbe*. Skracovanie týchto myšlienok do polovetných konštrukcií môže viesť pri formálnej podobnosti tvarov k ich zámene a tým k neurčitému vyjadrovaniu“ [Mlacek, 1980]. Ku kritizovanému vyjadreniu možno dodať, že „východiskom tejto chyby je skríženie (kontaminácia) príchastí dvoch podobných slovies, a to slovies *chýbať* a *chybiť/schybiť*“ [tamže]. Na štylistickej rovine sa nedostačujúco rozlišuje dvojica slovies *naplniť — splniť: volejbalistky ZSSR naplnili predpovede; zákonitosť sa nemala naplniť*. Význam „uskutočniť, vyplniť“ sa pri slovese *naplniť* hodnotí ako archaický (SSJ 2, s. 266). Preto treba dať prednosť slovesu *splniť*, pri ktorom je tento význam základný a jediný [pozri SSJ 4, s. 167].

Ďalšie príčiny odchýlok od zásad jazykovej kultúry treba hľadať aj v neochote konfrontovať individuálne jazykové povedomie a návyky so spisovnou normou a kodifikáciou. Do textu sa to premieta

v podobe chybných tvarov základných, a teda frekventovaných slov (*rekordami, spoza chrbáta, v oddieli, usadiť sa na miesto Gögha — správ. rekordmi, chrbta, v oddiele, na mieste Gögha*), v podobe väzieb, ktoré sú v spisovnom úze neprípustné, lebo sa ustálili a kodifikovali iné väzby (*víťazstvá potrebné k získaniu sebadôvery, boli pripravení k včerajšiemu zápasu, môže to byť k niečomu dobré*), ako aj v opakovanom necitlivom používaní viackrát kritizovaných prostriedkov (*skvelá podívaná, útočníci sa nedokázali vysporiadať*). Spomenutá neochota zapríčiňuje bezradné zaobchádzanie s niektorými vlastnými menami, napr. s názvom klubu *Bohemians*, pri ktorom si daktorí športoví novinári aj napriek viacerým upozorneniam (naposledy pozri Masár, 1979) nevedia rady ani s rodovou príslušnosťou názvu, ani s jeho skloňovaním, ako vidieť zo spojení *vedúce Bohemians vyhrali, hráči pražských Bohemians*, ďalej so skloňovaním vlastných mien typu *Chrudim*, čo dokladá tvar *v Chrudimi* atď.

4. Zo zhrnutého materiálu sa ukazuje, že našu športovú publicistiku charakterizuje 1. osobitný dôraz na štylistiku titulku, 2. tvorenie reťazcov neterminologických pomenovaní k ustáleným termínom, 3. univerbizácia, 4. tvorenie zhustených výrazov metonymickej povahy, 5. tvorenie zástupných pomenovaní, 6. používanie elatívu, 7. spravidla funkčné používanie nespisovných (najčastejšie slangových) prostriedkov, 8. uspokojivé ovládanie spisovnej normy, ktoré iba v jednotlivých prípadoch vykazuje neželateľné výkyvy. Je len prirodzené, že výskumom rozsiahlejšieho materiálu sa načrtnutý obraz jazyka a štýlu športovej publicistiky môže spresniť.

Isté črty športovej publicistiky nepochybne súvisia s celkovou situáciou v športe. „Dnes je šport taká obrovská drina, práca a odriekanie, že športovci si naozaj zaslúžia materiálne aj morálne ohodnotenie“ (Besedujeme..., 1980, s. 5). Zo športu sa teda stratila jeho konštituujúca vlastnosť, často sa mu prisudzujú rozmanité inkompatibilné [nezlučiteľné] funkcie. V súvislosti s tým sa ukazuje veľmi aktuálne pripomenúť, čo sa uviedlo už na začiatku, že človek je predsa aj rozumný, aj hravý tvor.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

- Besedujeme o športovej morálke. Nedeľná Pravda, 10. 10. 1980, s. 4–5.
MASÁR, I.: Bohemians. Večerník, 7. 12. 1979, s. 3; tenže: Titulok v športovej publicistike (rozhlisová jazyková poradňa, 1979); Môže byť dakto futbalovejší? (tamže, 1980).

MISTRÍK, J.: Kapitoly zo štýlistiky. Bratislava, Obzor 1977. 248 s.
MLACEK, J.: Reportárske nepodarky. Práca, 13. 10. 1980, s. 3.
Pravidlá futbalu. 2. doplnené vyd. Bratislava, Šport 1969. 175 s.
Pravidlá ľadového hokeja. 2. doplnené vyd. Bratislava, Šport 1968. 136 s.
Slovník slovenského jazyka II, IV. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, 1964.

Zo slovnej zásoby Petra Jaroša

GEJZA HORÁK

Pri čítaní krásnej literatúry si často pozorne všimame, ktorými a akými jazykovými prostriedkami autor realizuje svoje umelecké zámy. Všimame si aj to, ktoré jazykové prostriedky v texte jestvujúcu jazykovú normu dopĺňajú, rozširujú, obohacujú — medzi ne zahŕňame i tie výrazové prostriedky, čo jestvujúcu normu vedome tvorivo funkčne porušujú —, a na druhej strane registrujeme tie slová, tvary a konštrukcie, pri ktorých autor porušuje normu nefunkčne. Pri jazykových prostriedkoch prvého druhu ukazujeme, že okrem dobrého plnenia vyjadrovacej (komunikatívnej) potreby vyhovujú všeobecným i čiastkovým zákonitostiam danej vrstvy prostriedkov, odporúčame zaradiť ich do nej a podľa potreby ich potom používať. Pri tých druhých, čo sa nefunkčne odchyľujú od platnej normy a zhŕňame ich pod bežné označenie jazykové chyby (zriedkavejšie omyly), usilujeme sa zistiť príčinu nedodržania normy a hľadáme cestu k náprave. Na oboch druhoch jazykových prostriedkov má zásluhu alebo vinu v odstupňovanej miere autor i redaktor (ale i korektor) a v širšom dosahu redakčný úzus príslušného vydavateľstva.

V tomto rámci a s naznačeným zacielením vyberieme z románu Petra Jaroša *Tisícročná včela* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979) také lexikálne prostriedky, ktoré pri čítaní diela zaujmú i neodborníka. Pritom čiastočne využijeme i skúsenosti zhrnuté v recenznom článku *Trojúsmevový miláčik* — o diele, ktoré bolo vlastne prípravou na román o hybských Liptákoch (Kultúra slova, 9, 1975, s. 25—28).

No predtým niekoľko slov o názve románu. Je prehľadnejší a názornejší ako názov *Trojúsmevový miláčik*. Názov *Tisícročná včela* je priamočiaro spätý s ideou diela. Peter Jaroš jeho motiváciu návratne (refrénovite) vysvetľuje a tým navyše naznačuje, že hybský Lipták spreď prvej svetovej vojny a počas jej trvania, ktorého predstavuje v košatej rodine Pichandovcov, ale aj okolo nej, mu reprezentuje jednoduchého robotného slovenského človeka vôbec. Včela povýšená

na symbol je trvalo prítomná v diele, a to ako kladná prezývka [prímeno] hlavného hrdinu [... *Samo Pichanda, ktorého medzi sebou volali Včela*], ale aj ako dynamická predstava jednotaj obletujúca dielo v širších rozvedených úvahách — aforizmoch. Zachytíme v nich zámernú obsahovú gradáciu.

[Učiteľ Orfanides v rozhovore s Martinom a Samom Pichandom] *Sme ako tie včely, len na ne pozrite. Robota nás vždy spasila. Tisíc rokov sme vydržali len preto, že vieme robiť. Desať nás zahynie, ale dvanásť sa nás narodí! Ako včely, ako včely ...! (...) — Veru sme ako včely, — prisvedčil otec a obrátil sa na syna [Sama]. — Nikdy im nedaj zahynúť a nikdy ich nepredaj, ani keď ti bude najhoršie! Vždy sa ti zídu ...* [153]

[Samo] *Spomenul si na Orfanidesa, ba priam ho uvidel, ako sa nakláňa nad úl, ukazovákom mieri na včely a hovorí: „Človek je ako tá včela, len jeho usilovnosť a práca ho spasi!“* [228]

[Ján Anosta, revolucionár] *Robia s nami, čo chcú, ale raz treba povedať: dosť! Inakšie nám páni vypráždia všetkých synov, vnukov i pravnukov. Sme ako včely. Tisícročné, robatné včely! Čože? Ako včely?! Boli sme doteraz ako včely! Neuvedomili sme si, že nosíme v zásobe žihadlo a že môžeme aj pichnúť. Teraz už to žihadlo hmatkáme v prstoch, už sa s ním pohrávame, už sa ho nebojíme použiť.* [475]

1. Na pomenovania, ktoré treba zaznačiť v slovnej zásobe jednak preto, lebo sa doteraz v našich slovníkoch neuvádzajú, jednak zato, že majú i ďalší význam, ako sa v doterajších slovníkoch registruje, upozorníme v rámci podstatných mien a slovíes — podľa potreby vždy s citátovým odkazom.

Podstatné mená. — *Baba* = útvar do kt. sa kladie seno: *Ženy celý deň ohrabovali, obracali seno, kladli ho do báb.* [66]; *hláska* = kontrolný domec pri železničnej trati: *Samo robil pri železnici. Opravovali mosty, stavali hlásky.* [214]; *chytlianka* = zrádnik, epilepsia; v Slovníku slov. jazyka je podoba *chytľan* (muž. r.): — *Dosť už, chytlianka vás metala! — dupla nohou stará mať Ružena.* [252]; *chytlianka aby skárala celú murárčinu.* [334]; *krytky, hrať sa na krytky* = skrývačka, skrývačky, hrať sa na skrývačky: *Zahráme sa na krytky? Vy budete striehnúť a ja s mojou starou sa schováme ...* [206]; *říbezliak* = víno z ríbezlí: *niekoľko pohárikov ríbezliaku* [58]; *strmliač* = strmo trčiaci koreň, výhonok a pod.: *Potkol sa na strmliači a flinta mu strelila do oka.* [130]; *štelina*, pl. *šteliny* = tenko rúbané drierka na podkurovanie (predtým aj na svietenie, u M. Kukučína čítame podobu *štebliny*): *Samo hodil na ohnisko kus papiera, pár triesočiek a suchých štelín.* [291]; *trelo* = strúhadlo: *Zotrela zemiaky na jemnom trele a zahustila hladkou múkou.* [68]

— Ďalej zhoršené (pejoratívne) nadávkové podst. mená: *hazaficák*, s väčším stupňom expresívnosti ako známejšie *hazafík* = vlastenec; porov. maď. *hazafi*, ba možno i *hazafiság* = vlastenectvo: A *vari súhlasit s tým, že maďarski meštiacki hazaficáci chcú utopiť v lyžičke vody každého, kto sa nehlási dnes, roku tisíc deväťsto štyri, za Maďara?* (296); *olameník* = odroň (?): *Och, vy paskudy, olameníci, skazy morové! hromžila Pilka.* (313); *mrícha* = hnusoba; súvisí s *mrcha*: *Ty cundra, ty mrícha! Ako že ma vidíš, dobre neobideš.* (267); *momot* = chmuľo, mumaj, motaj: *Si ty len momot zamotaný! — vzdychol si Anosta.* (344) Výraz sa tu stupňuje ako v gradačnom spojení *somár somársky*; *šaluga* = šaľo: *Šalugovia, ešte nie je šesť a už ako vystrájajú!* (383; z Novohradu poznám *šalaga*); *ština*, pl. *štiny*, *kyslé štiny* = nekvalitné, nechutné ovocie; porov. význam „zlý nápoj, pomyje“: *Včely, med a ovocie, to by som chcel rozšíriť medzi národ. Ale nie hocikaké ovocie, nie kadejaké kyslé štiny, plánky a bolebruchy!* (57); *tolka* = (sprostá) dora: *Všetci to vedia, ty tolka hlúpa!* (265); *žogan* — špinavec, nadávka v neumytej reči poručíka Szécsina: *Masný, ty lump, holobriadok, ty zasran, zasoplený žogan!* (429)

Slovesá. — Najprv štylisticky takmer nepríznakové (neutrálne) *udolieť* = uvládať, vydržať; porov. *zdolať*: — *Zoberiete aj noselnice? — opáčila Kristína. — Dones, hádam udolíme! rozhodol otec.* (65) Ostatné vybrané slovesá sú napospol výrazne štylisticky príznakové (expresívne), napr. *dúdukať si* = potichu sa rozprávať, porov. slovo tvorne paralelné *šušotať si*: *Utiahli sa do samého kúta krčmy a dúdali si tam čosi tak tajomne a potichu, že ich nikto nepočul.* (218); *kochliť* = páriť sa (o hydine); na južnom strednom Slovensku je v tomto význame rozšírené *dláviť*: *Kohút kochlil jednu kuru za druhou a spokojne si odšhal.* (100); *lopieť*, nedok. = na južnom stred. Slovensku *lojiňať* nedok. — *lojnúť si dok.* [Ján Anosta Samovi Pichandovi]: *Ty chceš lopieť na riti a čakať?! (344); krepčať* = kvočať, kváčať: *Tri kroky od neho krepčal na lavičke a fajčil sedliak Ján Drevák.* (309); *lúzniť* = bezohľadne biť: *Valent schmatol pri peci kutáč a začal psy lúzniť.* (298); *pochalbať* = pokrčiť, pokrkvat: *Ach, deti, deti, pochalbali ste koberce, povádzali stoličky!* (227); *uvravkať* = utíšiť peknými rečami, učičikať, učankať: *Ale dobrák Matej ženu utešil, uhladkal, uravkal, takže sa nakoniec vždy upokojila.* (182) — Osobitne staviame pozoruhodné sloveso *očrieť* = tresnúť, chropnúť: *Zlodej využil príležitosť, očrel psa po hlave, strčil ho do vreca a zmizol.* (289) *Ech, žena moja, tak by som niekoho zmlátil! Keby ma voľakto najprv urazil, či očrel po hlave!* (333)

V dialógoch upúta pozornosť pomerne časté citoslovce *božetimi* = dajsamibože, dajsamisvete, zmalicherňujúce výroky alebo hodno-

tenie istej veci vo výpovedi spolubesedníka: *Nevidíš, reuma ma má vo svojej moci. — Reuma? — čudovala sa Ružena. — Ph, božetím! — ulavila si opovržlivo* (208; porov. u M. Kukučina *dajsamibože*).

Z frazeológie vyberáme: *zmeniť perie* = obrátiť kabát: *Páni odskočila! Jedni sa rozprchnu sem či tam, druhí zmenia perie, reči či svoje mená, ale takí ako ja zostávajú naveky a ťažko sa zmenia, aj keď sa na pár rôčkov odsťahujú za more.* (387) [Poznámka: Frazeologická jednotka *zmeniť perie* má vnútorný vzťah s príslovím *Vtáka (poznáš) po perí, človeka po reči.*]; *dostať sa za jazykom* = dopytovaním sa orientovať a dôjsť na isté miesto: *V Kráľovej Lehote sadli na vlak, v Mikuláši vystúpili a za jazykom sa dostali až k budove, v ktorej sídlil sekretariát sociálnodemokratickej strany.* (482) — Sem zaraďujeme nevetné a vetné prirovnania *dubáky ako päste* (porov. u F. Hečku ... *ako jablká*): *Dubáky boli ako päste, tvrdé a zdravé.* (234); *vlúdny ako tieň*: *Na druhý deň po pijatike bol Matej Srok vlúdny ako tieň.* (185); *pekná, akoby ju (ho) kolár vytočil*: *Martin si s obdivom prezrel vlastnú dcéru a potešilo ho, že je pekná. Akoby ju kolár vytočil z hruškového dreva.* (36) Toto prirovnanie vyslovené osamostatnenou vetou vyslovuje taký nevýslovný stupeň vlastnosti (krásy), akoby bola výsledkom asociačne vyvolanej, fiktívnej činnosti. Živý estetický dojem vyvoláva i náprotivný prípad, keď sa stupeň vlastnosti alebo množstva zveličuje pomocou vetne vyjadreného účinku z nich: *Tam ti, Ruženka, kúpim takú krásnu šatku, že budú na ňu včely a vtáci sadáť. A vám, deti, ech, vám kúpim každému hojďacieho koňa a cukríkov toľko, že budete môcť v nich spávať.* (20) V prvom prípade hyperbolický stupeň vlastnosti je výsledkom fantazijnej (fiktívnej) činnosti, v druhom vlastnosť veci (alebo jej množstva) vyvoláva fantasticky zveličený účinok.

Do frazeológie v širšom zmysle zaradíme aj gnómické výroky koncipované podľa modelu prísloví: *Z lešenia vidí murár trocha ďalej ako roľník od pluhu.* (120) — *Na prázdny žalúdok je aj láska ťažká.* (138) — *Čo všetko stvára človek, keď si myslí, že ho nikto nevidí!* (348) — *Nepozeraj iba do svojej múčnice!* (397)

Slovná hra. — Do rámca umeleckého využívania slovnej zasluby zaradíme takú slovnú hru, keď autor na základe čiastočnej tvarovej homonymie dvoch slov dá jedno zastúpiť druhým, tým zdôrazní ich významový rozdiel, ale aj naznačí, že osoba, ktorá slovnú hru použila, žartovne manipuluje s jazykovými prostriedkami, že je to jej povahová črta: *Kekera sa s Kokavcami opil u Gerscha a tam im predal tri jarky. Mysleli, že kupujú mladé ovce, a vyplatili mu predavok desať zlatých. Keď si ich chceli odohnať, ukázal im jarok pod Brezím, na Starej púti a za Hôrkou.* (326)

2. Po lexikálnych jednotkách, ktoré v románe Petra Jaroša rozvíjajú

slovnú zásobu slovenčiny najmä v okruhu citovo príznakových (expresívnych) výrazov, v druhej časti ukážeme také prvky, čo kazia estetický čitateľský dojem pri jeho čítaní.

Zbytočné slovo narušá úspornosť frazeologickej jednotky: *Čo hrdlo ráči chcieť: Slečna Mraklová dopriala a kúpila Oškaroovi všetko, čo mu hrdlo ráčilo chcieť.* [167 — Sloveso *chcieť* je už vo fraz. jednotke *čo hrdlo [srdce, duša] ráči zbytočné, preto v nej zavádzia*]; *dodržať svoje slovo: Dlho do noci mudrovali, či statkár Hubert Csernak dodrži svoje (zámeno svoje treba vynechať) slovo a riadne ich vyplatí, ako to bol sľúbil.* [149]

Autor pričasto siahol po expresívnom slovese *zrúknúť*. Z tých mnohých prípadov (vypísali sme ich tridsaťpäť) na ukážku dva: — *Ustúp mi! — zrúkol väčší chlap a Valent spoznal po hlase Mateja Sroka.* [44] — *Vtedy sa na včelíne roztvorili dvere a v nich zvýskli dve ženy: matka a Kristína. Vhupli do včelína, objali Sama, vybozkávali ho, ale od prekvapenia naozaj zrúkli iba vtedy, keď na stole zočili kôpku peňazí.* [155] V protiklade so slovesom *zrúknúť* vyrušuje čitateľa aj časté používanie slovesa *hlesnúť* a *vyhlesnúť*. V recenznom článku *Trojúsmevový miláčik* sme upozorňovali, že sloveso *civieť* (u P. Jaroša má nadmernú frekvenciu) značí v spisov. slovenčine „chudnúť, upadať na tele“, a nie „vyvalovať oči, okáliť, fločiť, zízať.“ Pozabudlo sa na to i v románe *Tisícročná včela*, hoci sa predponovému slovesu *vy-civieť* pririeká správny význam v tomto prípade: *Samo schudol, vycivel a po niekoľkých mesiacoch bol iba koš a koža.* [396]

Hybským spolu roľníkom spolu murárom, čo boli *pol roka pri žene a na poli a pol roka po svete, pri mure*, nepristane do úst sloveso *zdrhnúť* (*s rodinou do Ameriky*) ani modálne použité sloveso *dokázať*, ani sloveso *doraziť* (*do Rimavskej Soboty*). Namiesto *cháška* = banda, zberba, zgerba malo byť *chasa*: *Dvere na pitvore sa rozleteli dokorán a veselá cháška (= chasa) vklzla s piesňou dovnútra.* [181] Namiesto *chrústať* malo stáť *chrúmať* [410] a nie *naškrtnúť*, ale *nadštrknúť*, *naštrknúť* bolo treba použiť vo vete: *Chlapci z Dovaľova mu naškrtili, že ...* [334]

Upozorníme na niekoľko odchýlok od normy (ľahko sa dali napraviť pri apretovaní rukopisu): *na záhrade* = v záhrade; *zohýňat sa* = zohýnať sa, *prpliat sa (v zemi)* nár. = spis. *prpláť sa; tiesť* [270] = tiesk, maštalné ohreblo; *krošnu* = krošňu (str. 364 — azda korektorská chyba, lebo na str. 365 je správne *krošňu*: *Remeslo aj krošňu som zdedil po otcovi ...*). Treba uvážiť únosnosť liptovského variantu *sieňa* (frekventované slovo; veď aj u Andreja Plávku čítame *cieňa*).

Ludové prostredie románu z jazykovej stránky rámcovo prifarbuje chotárne názvy typu *Prednô, Strednô, Zadnô; Vrabčiciná* (porov.

v diele Trojúsmevový miláčik} a osobné prezývkové prídavky (prímená): *Martin Pichanda „Geografia horí“*; *Samo Pichanda Včela*, *Peter Žufanko Vretenica*, *Benedikt Viliš Samovrah*, *Matej Švanda Lavák*, *Melchior Vicien Mudrc*, *Fero Dropa Holíč*, *Juraj Greben Ryba*, [pastier] *Pavol Švoda „Krava sa ti lámala“*. (Neviem, či mal autor šťastnú ruku, keď pomenoval svojho hrdinu *Pichanda*, hoci sa hovorí „Meno ako meno“ a „Čo tam po mene!“).

Na záver tri zovšeobecňujúce zistenia. — a) Román Petra Jaroša *Tisícročná včela* je dielo z lexikálnej stránky bohaté, tvorivo napájané z fondov rodného kraja; pritom nebadat výraznejší rozdiel medzi autorskou rečou a rečou postáv. Doktoré použité slovesá a frazeologické jednotky sa priam pýtajú do spisovnej lexiky, napr. *uvravkať* = učičikať, *zmeniť perie* = obrátiť kabát; iné sú zaujímavé aj pre etymológa, napr. *očrieť po hlave*. — b) Aj dielo Petra Jaroša ukazuje, že naša súčasná beletria rozmnožuje slovnú zásobu spisovnej slovenčiny najmä v okruhu expresívnych synonym. Tento jav otvára perspektívu ich súhrnného (slovníkového) spracovania. — c) V diele takého rozsahu (500 strán), ktoré má byť prvou časťou trilógie, redakcia mala vyváženejšie uplatniť požiadavku miery príznakových prostriedkov (napr. *zrúknúť*, *vyháčnený*, *civieť*) a pohotovejšie využiť pomoc, ktorú jej a vydavateľskému jazykovému úzu ponúkajú výsledky práce našej prakticky orientovanej jazykovedy.

Román Petra Jaroša *Tisícročná včela* svojím lexikálnym inventárom obohacuje jazykové povedomie čitateľa; pritom veľa ráz vyvoláva v ňom otázku „Ako sa to povie u nás?“ Ani pri tomto čiastkovom pohľade naň nechceme sa zrieknuť príležitosti povedať o ňom: dielo naplno korení v Liptove, no majúce pred očami dejiny celého národa.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Pečeneh — pečenežský

V Slovníku slovenského jazyka (3, Bratislava 1963, s. 50) sa zaznamenáva vlastné meno *Pečenehovia* s výkladom: hist. kočovný kmeň, ktorý v IX.—XI. stor. žil na území dnešného Slovenska. Pomenovania príslušníkov kmeňa, ako je to aj v tomto prípade, sa zvyčajne po-

užívajú v množnom čísle, napr. *Pečenehovia*, *Gali*, *Dóri*, *Kumáni*. V týchto prípadoch existujú aj formy jednotného čísla, hoci ich používanie býva zriedkavejšie, napr. *Gal*, *Dór*, *Kumán*. Podobne existuje aj pomenovanie *Pečeneh* s tvarmi jednotného čísla, ku ktorému patrí aj tvar nom. pl. *Pečenehovia* a ostatné tvary množného čísla.

V cit. slovníku sa k pomenovaniu *Pečenehovia*, resp. *Pečeneh* neuvádza nijaký derivát. My máme doloženú podobu príd. mena: *Vládol len tri roky, stal sa obetou pečenehského vraha* (Život, 19, 1969, č. 2, s. 17). Podrobnejší rozbor ukazuje, že tvar *pečenehský* nie je správny.

Pri pomenovaní *Pečeneh* sa tvarotvorný základ (ktorý dostávame po odtrhnutí pád. prípon) končí na spoluhlásku *h*: *Pečeneh-* (porov. tvary nom, sg. *Pečeneh-Ø*, gen. sg. *Pečeneh-a*, nom. pl. *Pečeneh-ovia* atď.). Podobne sa na *h* končí tvarotvorný základ napr. muž. živ. podst. mena *boh* alebo muž. neživ. podst. mena *Váh*. Pri tvorení príd. mien na *-ský* sa spoluhláska *h* nahrádza spoluhláskou *ž*, napr. *boh* — *božský*, *Váh* — *vážsky*. Ide tu o alternáciu a či striedanie spoluhlások *h/ž*, ktoré sa zaraďuje do širšej skupiny alternácií spoluhlások *k, g, ch* a *h* s inými spoluhláskami (pozri napr. E. Paulíny, Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava 1968, s. 105—106). Takéto striedanie spoluhlások *h/ž* musíme predpokladať aj pri tvorení príd. mena od pomenovania *Pečeneh*: *pečenežský*. Správna je teda podoba *pečenežský*, nie *pečenehský*.

Všimnime si aj otázku tvorenia prechýlenej ženskej formy od pomenovania *Pečeneh*. Na tvorenie ženských podôb k názvom osôb muž. rodu sa v súčasnej spisovnej slovenčine bežne používa prípona *-ka*. Takto sa tvoria aj prechýlené ženské formy od mien príslušníkov národov alebo kmeňov, napr. *Španiel* — *Španielka*, *Bulhar* — *Bulharka*, *Sabín* — *Sabínka*, *Markoman* — *Markomanka* a pod. Pri odvodzovaní takýchto foriem od slov, ktorých tvarotvorný základ sa končí na spoluhlásku *k, h* alebo *ch*, nastávajú alternácie *k/č, h/ž, a ch/š*, napr. *úradník* — *úradnička*, *súdruh* — *súdružka*, *beloch* — *beloška*. Tieto alternácie sú aj pri tvorení od vlastných mien, napr. *Eskimák* — *Eskimáčka*, *Cech* — *Češka*. K menu *Pečeneh* je podľa toho prechýlená ženská forma *Pečenežka*. Pri tvorení prechýlených ženských foriem sa však uplatňuje aj prípona *-yňa*, pred ktorou alternácie nie sú, napr. *sok* — *sokyňa*, *otrok* — *otrokyňa*, *Grék* — *Grékyňa*, *Turek* — *Turkyňa*, *boh* — *bohyňa*, *vrah* — *vrahyňa*. Táto prípona býva pravidelne pri tvorení prechýlených foriem od pomenovaní na *-ec*, napr. *letec* — *letkyňa*, *zamestnanec* — *zamestnankyňa*, inak sa využíva zriedkavejšie, a to — ako ukazujú príklady — od krátkych slov. Pri odvodzovaní od pomenovania *Pečeneh* s ňou nemožno počítať. Predpokladáme teda tvorenie prechýlenej podoby

Pečenežka pomocou slovotvornej prípony *-ka*, ktorá je dnes najvšeobecnejšia a najviac sa využíva na tvorenie prechýlených foriem, teda je najproduktívnejšia (pozri napr. J. Horecký, *Slovenská lexikológia* 1. Bratislava, SPN 1971, s. 113 alebo L. Dvonč, *Odvedené názvy osôb ženského rodu v spisovnej slovenčine*, *Slovenská reč*, 37, 1971, s. 39—49). Táto skutočnosť veľmi dobre vyniká z porovnania staršieho a novšieho stavu v spisovnej slovenčine. Zo staršieho obdobia sú napr. u J. Loosa doložené podoby *žiakyňa*, *vnukyňa*, *pohankyňa*, *divokyňa*, kým dnes používame podoby *žiačka*, *vnučka*, *pohanka*, *divoška* (Horecký, op. cit., s. 114).

S nesprávnym tvorením derivátov sa stretávame niekedy aj pri tvorení od slov, ktorých tvaroslovný základ sa končí na spoluhlásku *ch*, napr. *Kazašská SSR* (Hlas ľudu, 4. 11. 1976, s. 8). Aj v tomto prípade je správna podoba príd. mena s alternáciou *ch/š*: *kazašský*. Známý je názov *Kazašská sovietska socialistická republika*, v ktorom je podoba *kazašská* so *š* pred príponou *-ský*. Podoba *kazachská* sa najskôr uplatnila vplyvom ruského príd. mena so spoluhláskou *ch* pred slovotvornou príponou, porov. názov *Kazachskaja Sovetskaja Socialističeskaja Respublika*. S nesprávnym tvorením príd. mena sa stretávame niekedy aj pri názvoch, v ktorých spoluhláska *ch* nie je na konci tvarotvorného základu, napr. k názvu *Antiochia* sa utvorilo príd. meno *antiochský*. V tomto prípade prichádza do úvahy tvorenie príd. mena *antiochijský* bez alternácie (podobne obyvateľských mien *Antiochičan*, *Antiochičanka*; L. Dvonč, *Deriváty od názvu Antiochia*. *Slovenská reč*, 42, 1977, s. 63—64).

Naše príklady ukazujú, že používatelia jazyka, ak sa vyskytne menej známe pomenovanie, nevedia vždy správne postupovať pri tvorení príslušných derivátov. Preto je potrebná odborná rada jazykovedca.

L. Dvonč

Písanie i a y v rodných menách

Pri písaní niektorých rodných mien sa vyskytujú rozpaky, s akým *i* sa dané meno píše. Niektoré rodné mená totiž v priebehu vývoja menili svoju pravopisnú podobu (*Sylvia* — *Silvia*), iné cudzie mená postupne zdomácnievajú a mení sa aj ich pravopis (*Yvona* — *Ivona*). Pokladáme preto za potrebné upozorniť, s akým *i* sa píše jednotlivé rodné mená, ktoré sa u nás vyskytujú.

V slovenčine sa používa pomerne málo rodných mien, v ktorých sa píše *y*. Najčastejšie sú to mená gréckeho pôvodu, napr. *Cyril*, *Cyprián*, *Dionýz*, *Olympia*, *Lýdia*. Niektoré sa vyskytujú zriedkavo, napr. *Hieroným*, *Hyacint*, *Hypolit*, *Hygin*, *Chryzant*, *Chryzogón*, *Chryzostom*,

Polykarp, Porfýr, Polyxénia. S ypsilonom sa píšú aj slovanské mená *Bystriík* a *Horymír*, ako aj niektoré mená zo starovekých dejín: *Sizyfos, Pýtia, Sibyla, Cyrus, Odyseus, Polyfémós, Eurydika, Lysistrata, Pyrrhus, Tukyðides, Pytagoras* a i. Tvrde *y* sa píše aj na konci hypokoristik (domáckych podôb rodných mien) cudzieho pôvodu, napr. *Mary, Ivy, Fany*. Tu je však *-y* príponou, ktorá pri tvorení privlastňovacích prídavných mien odpadá, napr. *Fany* — *Fanin, -a, -o* (je tu prípona *-in, -ina, -ino*). Častejšie sa takéto hypokoristické podoby mien píšú s mäkkým *i*, ale aj tie sa pokladajú za cudzie (resp. za formy cudzieho pôvodu), napr. *Miki, Rudi, Viki, Pali, Gusti, Mimi, Neli, Vali, Gabi*. Niektoré hypokoristiká majú dvojaké podoby. Napr. *Loti/Loty, Bety/Beti, Lily/Lili*.

Inak sa píše vo väčšine rodných mien mäkké *i*, a to po obojakých spoluhláskach, napr. *Albín, Sabína, Delfína, Filip, Milada, Hermína, Miriam, Kristína, Vavrinec, Erika, Silvester, Simeon, Silvia, Sidón, Silvin, Sidónia, Vít, Viktor, Elvíra, Hedviga*, ako aj po tvrdých spoluhláskach, napr. *Judita, Edita, Dita, Aristid, Titus, Otilia, Klotilda, Matilda, Klementína, Valentína, Gizela, Egídius, Gilbert, Margita, Brigita, Hilda, Jarolím, Lívia*.

Pôvodne sa písali s ypsilonom aj mená *Sylvester, Sylvia, Yvona, Yveta*, no v súčasnosti sa píšú s mäkkým *i*: *Silvester, Silvia* (na potrebu písania s mäkkým *i* upozornil V. Uhlár v Jazykovej poradni II, 1960, s. 239—240; obidve mená súvisia s lat. slovom *silva* „les“), *Ivona, Iveta*.

Dve podobné mená *Lýdia* (gréckeho pôvodu) a *Livia* (latinského pôvodu) sa odlišujú aj písaním *i*, resp. *y*.

Ak majú niektoré nositeľky mien *Silvia, Ivona, Iveta* v rodnom liste zapísané svoje meno v podobe *Sylvia, Yvona, Yveta*, treba aby si ich písali v zhode so súčasným pravopisom ako *Silvia, Ivona, Iveta*. Súčasne však musia požiadať o zmenu písania svojho rodného mena v občianskom preukaze. Domáce podoby typu *Feri* sú krajovo obmedzené a v spisovnom vyjadrovaní sa nepoužívajú. V písomných prejavoch sú veľmi zriedkavé a pociťuje sa ich cudzí pôvod.

K. Palkovič

O neprimeranom zaznačovaní niektorých číselných údajov

Ak zaznačovanie číselných údajov nie je v súlade s ich hovoreným znením alebo ak sa písané výrazy nedajú čítať, vznikajú jazykové problémy, nad ktorými sa treba zamyslieť.

Najprv uvedieme výpisok z ročného komplexného rozboru istého

podniku: *Dosiahnutým objemom 36 825 tis. Kčs sme splnili ročný plán výkonov na 101,2 %.* Proti používaniu skratiek *tis.* (tisíc), *mil.* (milión), *bil.* (bilión) alebo značiek *mld* (miliarda), *blđ* (biliarda) a i. pri zaznačovaní číselných údajov nemožno nič namietat. Treba však popri zásade racionálnosti dodržat i zásadu adekvátnosti zaznačovania. A tu prichodí konštatovať, že číslícovo-písmenový záznam *36 825 tis.* nepokladáme za adekvátny číslíkovému výrazu *tridsaťšesť miliónov osemstošesťdesaťtisíc*. Bolo ho treba zaznačiť alebo číslícovo (*36 825 000*) alebo kombinovane podľa slovného znenia (*36 mil. 825 tis.*). Lenže oproti formulácii *7 mld 300 mil.* Kčs sa ako hospodárnejšie ukazuje vyjadrenie s desatinným číslom: *7,3 mld* (čítaj: *sedem celých tri desatiny miliardy*).

S rozpakmi prijímame i daktoré zložené slová utvorené z číselných výrazov. Našli sme ich napr. v týchto textoch: *Počet atómových nábojov Severoatlantického paktu sa zvýšil 3,4-násobne.* (Pravda, 9. 10. 1979, s. 6) — *Výroba v chemickom priemysle SSR sa za obdobie rokov 1949 až 1975 zvýšila viac ako 20-násobne, z toho v ČSSR 17,7-krát a v SSR viac ako 25-krát.* (Príroda a spoločnosť, 1979, č. 19, s. 8)

Zloženiny *3,4-násobne*, *17,7-krát*, *102,3-percentný*, *7,3-miliardový* nevyhovujú požiadavkám hovorenej reči. Ich písmenový záznam by musel vyzerat takto: *trícileáštyridesatinyásobne*, *sedemnásťcelýchasedemdesatinkrát* atď. Ako citliví používatelia spisovného jazyka musíme takéto kuriózne, neprirodzené slová odmietnuť. Neprijateľné sú i slangové podoby *trištyrinásobne*, *stodvatripercentný* a pod. Nuž natiska sa otázka, akými korektnými výrazmi ich máme nahradzovať.

Násobnosť bežne vyjadrujeme odvodeninami utvorenými z celých čísel, napr.: *dvojnásobný*, *päťnásobok*, *stonásobne*, *trikrát*, *osemdesiat ráz*. Bez problémov tvoríme a používame i zložené prídavné mená s číselnou zložkou, ako napr. v spojeniach *štyridsaťročný mladoženich*, *jedenásťposchodová budova*. Bez zábrany sa uplatňujú i zložené slová s komponentmi *pol* a *štvrt*: *polmetrové stonky*, *desaťapolmiliónový objem*, *v jedenapolminútových intervaloch*, *triatštvrtpercentné zvýšenie*. Žiaľ, z desatinných čísel sa obdobné zloženiny netvoria.

A tak nám ostáva vyjadrovať násobnosť zaužívanými výrazmi a podľa potreby ich modifikovať primeranými časticami, napr. *takmer triapolnásobne*, *vyše trojnásobne*, *bezmála osemnásťnásobne*, *viac ako sedemnásťapolkrát*. Okrem toho máme možnosť vyjadriť násobnosť príslušným percentuálnym zvýšením, takto: *vzrástli o 240 percent*. A namiesto preumelkovaných zložených prídavných mien odporúčame voliť nepríznakové vyjadrenia miery: *plnenie plánu na 102,3 percenta* (nie *102,3-percentné plnenie plánu*), *v objeme 7,3 miliardy Kčs* (nie *v 7,3-miliardovom objeme*) a pod.

F. Sabol

Nová knižka z oblasti sémantiky

V centre pozornosti súčasnej jazykovedy je nepochybne sémantika. Napriek tomu monografických diel z tejto oblasti na Slovensku nemáme veľa, preto siahame za knižkou Elly Sekaninovej *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine* (Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1980. 200 s.) s potešením, ale aj s očakávaním, ako autorka v ucelenej knižnej podobe predkladá odbornej verejnosti výsledky svojich dlhoročných výskumov v oblasti sémantiky. Ako z názvu knižky vyplýva, hlavným cieľom práce je konfrontácia sémantiky ruských a slovenských predponových slovies, no z tejto práce si možno vybrať aj výsledky podrobného sémantického rozboru istého okruhu slovies v slovenčine (bez konfrontačného zreteľa). V krátkej informácii predstavujeme toto dielo aspoň v hlavných črtách.

Umožňuje nám to aj prehľadné členenie knižky rozvrhutej do troch kapitol. Prvá z nich uvádza čitateľa do problematiky verbálnej prefixácie čiže do problematiky tvorenia slovies predponami. Pri slovanskom slovese je predponové tvorenie najtesnejšie späté so slovesným vidom, preto autorka venovala dosť pozornosti práve otázkam podstaty tejto slovesnej kategórie. Prefixáciou sa totiž bezpredponové základové slovesá stávajú dokonavými, ale zároveň [a to z veľkej časti] sa mení alebo aspoň modifikuje aj ich lexikálny význam. Gramatická a lexikálna rovina sa pri prefixácii prestupuje. E. Sekaninová pri chápaní slovesného vidu vychádza z názorov predstavujúcich dokonavosť ako komplexnosť poňatia deja (neprocesuálnosť) a nedokonavosť ako procesuálnosť (t. j. nekomplexnosť). Pri dokonavých slovesách, ktoré sa vyznačujú komplexnosťou (celistvosťou) poňatia deja, vyčleňuje autorka príznak dosiahnutia vnútorného limitu, čím dokazuje aj čisto vidovú funkciu niektorých predpôn (napr. *učit* — *naučiť*, *plnit* — *naplniť*, *solit* — *osoliť*). Autorka sa ďalej zaoberá tým, ako v dôsledku prefixácie nastávajú zmeny intencie slovesného deja (popri zmene vidu a lexikálnosémantickej zmene rozličného stupňa).

Ústredná otázka monografie sa teoreticky rozpracúva v druhej kapitole nazvanej *Sémantická analýza predponového slovesa*. Ukazuje sa v nej, aké lexikálnosémantické zmeny spôsobujú predpony v spojení so základovými slovesami. Pri tejto analýze sa používa metóda lexikálnej substitúcie predpony, t. j. predpona sa nahrádza príslovkami, ktoré pridávajú bezpredponovým slovesám obdobný význam ako predpony (porov. *prepísať* — *znovu písať*; *prepísať* — *znovu napísať*). Metódou substitúcie sa potvrdzuje, že predpona je jednak nositeľom perfektívnosti a popri tom spĺňa aj lexikálnosémantickú funkciu. Ďalšou metódou sémantickej analýzy predponových slovies je metóda konfrontácie s ruštinou. Pri nej sa ukázalo, že prvky obsahového plánu sa vyjadrujú v výrazových plánoch obidvoch jazykov v podstate zhodne, i keď v jednotlivostiach sa prejavujú dosť veľké rozdiely.

Vlastným výskumným ťažiskom Sekaninovej knižky je tretia kapitola o spôsoboch slovesného deja. Na veľkom množstve materiálu (slovenských

a ruských slovies] podáva autorka podrobnú sémantickú klasifikáciu slovesnej lexiky. Celý komplex spôsobov slovesného deja rozčleňuje do troch veľkých významových okruhov označených ako lokalizovanosť, temporálnosť a modalitosť deja. Pod lokalizovanosťou deja sa rozumie všeobecný význam umiestnenia alebo smerovania deja. Toto všeobecné určenie lokalizovanosti sa konkretizuje v lokalitných spôsoboch deja určených rozličnými významami predpôn. Autorka vydeľuje osemnásť takýchto spôsobov (napr. smerovanie deja do niečoho, z niečoho, nad niečo, z rozličných strán na jedno miesto). Pod temporálnosťou deja sa rozumie všeobecný význam prebiehania deja v čase. Vo vydeľovaných dvanástich spôsoboch temporálnosti deja sa vyčleňujú sémantické prvky, ktoré označujú začiatok, zakončenie deja, čas jeho trvania, jednorazovosť, súčasné prebiehanie deja atď. Pravdaže, všetky tieto sémantické prvky sú viazané na isté predpony. Ich konfrontácia v ruštine a slovenčine ukazuje na výraznejšie rozdiely v porovnaní s oblasťou lokalizovanosti deja. Napokon pod modalitosťou deja sa rozumie označenie spôsobu deja vo vlastnom zmysle slova. Patrí sem najbohatšia skupina slovies (vydeľuje sa 28 typov) charakterizovaných rôznorodosťou sémantických prvkov a veľkou rozmanitosťou predpôn, ktoré vyjadrujú rozličné stupne kvantity a intenzity deja, ďalej totalitosť slovesného deja (v zmysle celkového zasiahnutia všetkých objektov a subjektov deja či už naraz alebo postupne) a napokon uzuálnosť slovesného deja, pod ktorou sa rozumie spôsob vykonávania deja vo vlastnom zmysle slova.

Podrobnú sémantickú analýzu spôsobov slovesného deja pri predponových slovesách podopiera E. Sekaninová dobre vypracovanou pôvodnou terminológiou umožňujúcou orientovať sa v sémanticky rôznorodom a kvantitatívne bohatom materiáli slovenských a ruských predponových slovies. A hoci sa práca predkladá ako „prvá svojho druhu v našej rusistickej literatúre“, má význam aj základnej slovakistickej monografie. Jej konfrontačné zretele ešte umocňujú význam výsledkov v skúmanej oblasti a robia ich dostupnejšími aj širokej slavistickej verejnosti. Napokon, odhliadnuc od teoretického konfrontačného aspektu, Sekaninovej výskumná práca má význam aj pri praktickom poznávaní a vyučovaní ruského jazyka, ako aj pri prekladateľskej práci. Zo slovakistického hľadiska zasa podrobná sémantická analýza veľkej skupiny slovies má popri svojom teoretickom vklade osobitný význam pre lexikografiu, lebo sa na ňu možno opierať pri spracúvaní slovnej zásoby v jednojazyčných výkladových slovníkoch, ako aj v slovníkoch dvojazyčného typu.

M. Pisárčiková

Dobrý a užitočný preklad

[J. V. Bromlej: *Etnos a etnografia*. Preložil A. Pranda. Bratislava, VEDA 1980. 333 s.]

Preklad knihy J. V. Bromleja *Etnos a etnografia* má popri nespornej vedeckej hodnote (autor je svetoznámy odborníkom v oblasti teoretických problémov etnografie a histórie kultúry a prvobytného zriadenia) dôležité

miesto v našej kultúre predovšetkým preto, že sa v ňom prekladateľ dobre vyrovnáva s prekladáním etnografickej terminológie. Terminologickým otázkam venuje sústavnú pozornosť už sám autor (J. V. Bromlej) a na isté ťažkosti s prekladáním terminológie aj sám upozorňuje. Popri kritických poznámkach o názvoch ako *spoločenstvo*, *krajina*, *štát* zavádza, resp. ustáľuje termín *sociálny organizmus* a dobre rozlišuje *sociálno-potestárny organizmus* pre staršie útvary a *sociálno-politický organizmus* pre útvary na úrovni dnešného štátu. Podrobne rozoberá aj vzťah populácie a rasy. Základným termínom pre J. V. Bromleja je však termín *etnos*, do ktorého sa často zahrňujú aj národy, národnosti a kmene, resp. skupiny príbuzných kmeňov ako objekt etnografických výskumov. Nie je však dost' jasný rozdiel medzi etnosom a etnickým spoločenstvom, lebo niekedy sa *etnos* stotožňuje s dnešným národom a etnické spoločenstvo s prednárodnými spoločenstvami, kým na inom mieste sa hovorí, že s termínom *etnos* korešponduje slovo *národnosť* (*nacionalnosť*): preto na označenie užšieho významu termínu *etnos* sa zavádza názov *etnikum*.

Pozoruhodné je triedenie vzťahov medzi sociálnym organizmom a etnikom. V jednom prípade za hranicami spoločného územia jestvuje dané etnikum buď v heterogénnej forme alebo vo forme nevelkých homogénnych skupín. To je prípad Slovákov: ich prevažná väčšina tvorí slovenský národ v ČSSR, resp. slovenský sociálny organizmus v Slovenskej socialistickej republike, kým malá časť žije v zahraničí v heterogénnom stave alebo v nevelkých homogénnych skupinách (v Maďarsku, ZSSR, Juhoslávii a Poľsku). V druhom prípade sociálne organizmy vyčleňujú z jedného etnika niekoľko etnosociálnych útvarov (napr. z arabského etnika sa vyčleňuje egyptský, sýrsky, iracký etnosociálny organizmus). Napokon v treťom prípade v rámci jedného sociálno-politického organizmu jestvuje niekoľko kompaktných a pomerne samostatných etník (v predrevolučnom Rusku ukrajinský, litovský, gruzínsky, arménsky národ).

Na dobrom riešení prekladov terminológie vidieť, že prekladateľ sám je školený etnograf. Zdá sa však, že práve z tejto okolnosti vyplývajú niektoré prípady nie celkom spoľahlivého vyrovnania sa s istými vplyvmi ruského textu. V preklade totiž možno miestami nájsť prvky doslovného prevodu niektorých ruských textových konektorov, ktoré nie sú v slovenčine bežné. Napr. na s. 111 sa hovorí, že *medziiným bol tento názor... spochybnený už pred zhrnutím jej záverov*. Netreba skúmať ani originál, aby sa zistilo, že *medziiným* je doslovný preklad rus. *meždu proim*, čo však v danej súvislosti znamená *ostatne* (*ostatne tento názor bol spochybnený...*). Alebo na s. 251 sa hovorí: *Bez ohľadu na to, že jazyk má osobitnú úlohu... pomerne zriedkavo vystupuje ako predmet špeciálnych etnografických výskumov*. Zrejme tu mal byť konektor *nehľadiac*: *Nehľadiac na to, že jazyk vystupuje ako predmet...*

Od bežného úzu v odbornom slovenskom vyjadrovaní sa nápadne odlišujú napr. spojenia *treba zahrnúť (isté vlastnosti) do počtu nezáväzných* (s. 46), *správ. zahrnúť medzi nezáväznú; hoci v tom istom čase nemajú spoločné územie* (48), *správ. hoci súčasne, resp. v súčasnosti; otázka o rozdieloch* (102), *správ. otázka rozdielov; odlišujú sa jedno od druhého predovšetkým vzájomným vzťahom sociálnotriednych komponentov* (154), *správ. odlišujú*

sa navzájom vzťahom sociálnotriednych komponentov; rôzni bádatelia ne-
chápalí ich úlohy [tradície] rovnoznačne [207], správ. rovnako; pohraničná
zóna spoločenského vedomia [105], správ. hraničná zóna. Pomerne často
sa používa sloveso *stretat* tam, kde by sme skôr čakali *vyskytovať sa*, napr.
predsa však predstavy o rase ... môžeme ešte pomerne dlho stretať ako
prežitky [210], správ. *predstavy sa vyskytujú*, prípadne *predstavy vidieť*;
vo funkcii môžeme stretnúť len jazyky národov bez písanej histórie [251],
správ. *sa vyskytujú*, možno *nájsť*.

Zaujímavý prípad nesprávnej aplikácie poučky o poradí konektorov *tak*
— *ako proti ako* — *tak* je na s. 102: *Podobne tak antropologický typ su-*
sedných etnických spoločenstiev, ako aj temperament je obyčajne veľmi
blízky. Tu sa zrejme neberie do úvahy, že nejde o vypočítavanie dvoch rov-
nocenných faktov, ale o prirovnanie, že východiskom prirovnania je an-
tropologický typ: Teda správne má byť *podobne ako antropologický typ, tak*
aj temperament.

Uvedené pripomienky nemajú znižovať úroveň skutočne dobrého prekladu,
ale majú skôr poslúžiť ako podnet a východisko pre porovnávaci výskum
textovej výstavby pôvodného a preloženého textu.

J. Horecký

Jazyková stránka jedného týždenníka

Okresný týždenník *Orava* — nositeľ vyznamenania Za zásluhy o výstavbu
Oravy — má pomerne široký okruh stálych čitateľov. Informuje ich o naj-
novších udalostiach na Orave, zaujímavou formou rieši pálčivé otázky spo-
ločenského života, hovorí o hospodárskych, politických a kultúrnych aktuali-
tách okresu, nenásilne pouča, ale aj povzbudzuje do ďalšej práce. Je nesporné,
že informačná hodnota týždenníka je veľká; z tejto stránky možno
Oravu hodnotiť kladne. Na druhej strane však jej úroveň znižujú drobné
jazykové nedostatky. Poukážeme na niektoré z nich s cieľom pomôcť re-
daktorom Oravy pri predchádzaní týmto nedostatkom.

Príklady, ktoré rozoberáme, sme vybrali z dvoch čísel Oravy (z č. 34 z 27.
augusta 1980 a z č. 37 zo 17. septembra 1980).

V príspevkoch sa vyskytujú nedostatky v interpunkcii. V oboch číslach
sme našli vety, v ktorých chýbajú čiarky, napr.: *...ktorý sa snaží aby boli*
chvilu voľna čo najlepšie využité...; *spriadajú hlučnú nebojácnu pieseň*
tu na rovnej pláni...; *V individuálnych kolektívnych a celopodnikovom zá-*
vážku je zahrnutých 25 606 brigádnych hodín...; *Polahnuté obilie pod-*
močená pôda. Inokedy sú čiarky nadbytočné, napr.: *...na estetickom letá-*
čku, môže každá žena. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu sa vo vete
čiarkou oddeľujú jednotlivé členy viacnásobného výrazu vtedy, ak sa ne-
spájajú zlučovacou spojkou *a*, *i*, *aj*, *ani* a spojkou *alebo*; čiarka stojí aj
pred podradovacou spojkou *aby*. Uvedené príklady sa píšú náležite s čiarkou,
ktorá stojí pred podradovacou spojkou *aby*, prípadne oddeľujú viac-
násobný výraz vo vete, teda takto: *...ktorý sa snaží, aby boli chvíle voľna*
čo najlepšie využité; ...spriadajú hlučnú, smelú (nie nebojácnu) pieseň tu,

na rovnej pláni...; V individuálnych, kolektívnych a celopodnikovom záväzku...; Poľahnuté obilie, podmočená pôda... Posledný príklad sa píše zasa bez čiarky: na letáčku môže každá žena.

V niektorých vetách sa používa nevhodný slovosled, čo dokazuje nasledujúci súvislý text: *Pre zber zemiakov sa poľnohospodárske podniky pripravujú. V tomto roku chcú viac využívať pre zber zemiakov kombajny. Ich skupinové nasadenie plánujú tam, kde to terén dovoľí, čo môže čiastočne znížiť kumuláciu poľnohospodárskych prác...* V niektorých poľnohospodárskych podnikoch už prvú hektáre zemiakov vyorali.

Pri pokojnom, nevzrušenom opise, akým je nepochybne novinová správa, býva objektívne, základné poradie významových častí výpovede. Veta sa začína východiskom (relatívne známou vecou), za ktorým nasleduje jadro (relatívne neznáma vec); preto treba vety upraviť. Nakoniec ani predložka *pre* nevyhovuje (keďže ide o vyslovenie cieľa, účelu, je na mieste predložka *na*) a podobne ani vyjadrenie... *prvú hektáre zemiakov vyorali*. Prírodný slovosled v uvedených vetách je takýto: *Poľnohospodárske podniky sa pripravujú aj na zber zemiakov. V tomto roku chcú na zber zemiakov viac využívať kombajny... V niektorých poľnohospodárskych podnikoch už vyorali zemiaky z prvých hektárov.*

Nenáležitý tvar podstatného mena je v nadpise súdničky: *Špekulácia pri predaji koňov*. Podstatné meno *koň* má v genitíve plurálu pádovú príponu *-i, koní*. Správny nadpis súdničky je *Špekulácia pri predaji koní*.

Chybná kvantita je v slove *sušenie* vo vyjadrení: *...podieľali sa na kosbe, sušení a zvoze sena* (je to asi tlačová chyba). Ale i tak by bolo vhodnejšie, keby sa slovné spojenie nahradilo jednoduchším, bežnejším spojením, ktoré by v príspevku nepôsobilo násilne: *pomáhali pri kosbe, sušení a zvoze sena*. Iste by aj text pôsobil živšie.

Zarážajúce je veľké množstvo nesprávnych alebo nevhodných spojení, ktoré sú významovo nepriezračné, napr.: *hodnotové druhy mäsa (...záujem... je najmä o sortiment vyrábaný z hodnotových druhov mäsa. Z hľadiska nedostatku takéhoto mäsa nebude sa výroba takýchto výrobkov rozširovať), vyvarujúce závody, výplň voľného času (pri tohtoročnom oravskom lete je voľného času neúrekom. Vhodnou výplňou bola návšteva...), odpočívadlo... je v riešení. Hodnotový tu má význam „kvalitný, t. j. dobrej akosti“, čiže má byť hodnotné druhy mäsa (no aj veta: Z hľadiska nedostatku takéhoto mäsa nebude sa výroba takýchto výrobkov rozširovať nevhodne pôsobi v živej novinárskej reči; vhodné je bežné spojenie *Pre nedostatok hodnotných druhov mäsa sa nebude rozširovať výroba polotovarov*). Závody, v ktorých sa varí a podáva jedlo pre istý okruh strávníkov, sú *výdajujúce závody, vývarovne, nie vyvarujúce závody*. Substantívum *výplň* sa skôr používa vo význame „materiál, látka, ktorá niečo vyplňa“, preto je v spojení *výplň voľného času* primeranejšie slovesné podstatné meno *vyplnenie*, teda *vhodným vyplnením (voľného času) bola...* Vyjadrenie *odpočívadlo je v riešení* nie je štylisticky vhodné. Spojenie *byť v riešení* treba nahradiť aktívnymi slovesnými tvarmi *budujeme, pripravujeme, príp. projektujeme*, ktoré v texte nepôsobia násilne.*

Ani vyjadrenia *vyporiadať sa s ubytovaním, pridať sa na pomoc* nemajú požadovanú štylistickú kultúru. Sloveso *vyporiadať sa* je podľa Slovníka

slovenského jazyka knižné, do novín sú vhodnejšie bežné slovesá *vyrovnať sa, vyriešiť*; *s ubytovaním sa vyrovnali, ubytovanie vyriešili* (príp. *dali do poriadku*). Namiesto vyjadrenia *boli prekvapení s ubytovaním* malo byť *boli prekvapení ubytovaním* (teda bez predložky *s*), no mohlo sa použiť aj bežné vyjadrenie *ubytovanie ich prekvapilo*. Sloveso *pridať sa* používame okrem iného vo význame „pripojiť sa, pridružiť sa v chôdzi“, nie však vo význame „prísť“; primeranejšie a bežnejšie je vyjadrenie *prísť na pomoc*.

Nevhodné je sloveso *obiehať* v citáte z Čiernej kroniky: *V Suchej Hore zavínal dopravnú nehodu vodič nákladného auta, ktorý pri obiehaní vozidla idúceho pred ním narazil do traktora*. Význam „ísť oblúkom okolo niečoho s cieľom vyhnúť sa niečomu“ má sloveso *obchádzať*, ale situáciu najlepšie vystihujú slovesá *predchádzať*, resp. *predbiehať*, teda: *pri predchádzaní, predbiehaní*, nie *pri obiehaní*.

Taktiež nie je prípustné striedať vo vete slovesné podstatné mená a určité slovesné tvary bez toho, aby sa nezmenila celá vetná štruktúra, ako je to v tomto prípade: *Náplňou práce valacha je dojenie, pasenie, pomáha bačovi v kuchyni, umýva riady, rúbe drevo*. Správne: *Náplňou práce valacha je dojenie, pasenie, pomoc bačovi v kuchyni, umývanie riadu, rúbanie dreva*.

Dotkli sme sa tých chýb, ktoré sa v týždenníku *Orava* vyskytujú častejšie. Chceli sme tak prispieť k tomu, aby aj okresný oravský týždenník mal dobrú jazykovú úroveň.

K. Matějová

SPYTOVALI STE SA

Šatniar, či šatnár? — P. T. z Bratislavy: „V preklade detektívneho románu anglickej spisovateľky N. Marshovej Smrť v taxíku, ktorý vyšiel v Slovenskom spisovateli r. 1980, som sa niekoľko ráz stretla so slovom *šatnár*. Slovo *šatnár* ma pri čítaní vyrušilo, lebo z vlastnej praxe poznám podobu *šatniar* a tá sa uvádza aj v Pravidlách slovenského pravopisu. Zaujímam ma, či možno pripustiť aj podobu *šatnár*, alebo je správna iba podoba *šatniar*.“

Odpoveď na nastolenú otázku by sa dala krátko vybaviť odkazom na normatívne príručky, t. j. na Pravidlá slovenského pravopisu, 11. vyd., s. 344, a na Slovník slovenského jazyka IV, s. 396, kde sa uvádza iba podoba *šatniar* a prechýlená podoba ženského rodu *šatniarka*. Chceme však ukázať, prečo je náležitá práve podoba *šatniar* (t. j. s dvojhĺskou *ia*) a prečo sa podoba *šatnár* pokladá za chybnú.

V spisovnej slovenčine sa názvy osôb, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou základovým podstatným menom, resp. vyrábajú vec označenú základovým slovom, tvoria príponou *-ár* a jej závislým variantom *-iar*, napr. *hrobár, záhradkár, bábkar, pasienkár, hračkár, hrnčiar, lodiar* (pozri J. Horecký, Slovenská lexikológia 1. Bratislava, SPN 1971, s. 100–101). Príponou *-iar* sa tvoria najmä také názvy osôb, ktorých odvodzovací základ sa končí na mäkkú spoluhlásku, napr. *meč — mečiar, hrniec — hrnčiar, loď — lodiar, oceľ — oceliar, husle — husliar, nôž — nožiar*. Keďže odvodzovací základ pomenovania osoby, ktorá má na starosti šatňu, teda slovo *šatňa*,

sa končí pred pádovou príponou *-a* na mäkkú spoluhlásku *ň*, názov osoby tvoríme slovotvornou príponou *-iar*: *šatňa* — *šatniar*. Podobne sú utvorené aj názvy *koniar* (od slova *kôň*), *studniar* (od slova *studňa*), *parochniar* (od *parochňa*), *jaskyniar* (od *jaskyňa*) atď.

Pri podobe *šatniar* sa predpokladá odvodzovací základ *šatna*, teda s tvrdou spoluhláskou *n* (porov. *plyn* — *plynár*, *betón* — *betonár*, *vlákno* — *vláknár*), lenže takúto podobu spisovná slovenčina nepozná. Preto v spisovnej slovenčine možno za jedine správnu pokladať iba podobu *šatniar* (v ženskom rode *šatniarka*) a tá sa mala použiť aj v preklade detektívneho románu N. Marshovej *Smrť v taxíku*.

M. Považaj

Detekcia, ale detegovať. — Ing. J. R. z Košíc sa pýta: „Prečo sloveso označujúce činnosť vykonávanú detektorom má podobu *detegovať*, nie *detekovať*, a prečo označenie tejto činnosti formou podstatného mena má popri výraze *detekcia* podobu *detegovanie* namiesto *detekovanie*?“

Slová *detektor*, *detekcia*, *detegovanie*, *detegovať* nie sú domáce. Pri odvođeních od prevzatých slov neraz vznikajú také odchýlky od príbuzných slov, ktoré u používateľov jazyka vzbudzujú dojem nenáležitosti alebo chyby.

Základom podstatného mena *detektor* a príbuzných slov *detekcia*, *detegovať*, *detegovanie* je latinské sloveso *detegere* s významom „odkrývať, odhaľovať, objavovať, prezrádzať“. S ním súvisí aj význam slov, o ktoré nám ide a ktoré sa používajú v rozličných oblastiach vedy a techniky ako termíny. V baníctve sa napr. termínom *detektor* označuje prístroj na zisťovanie nebezpečných plynov v bani, v lekárstve prístroj na hľadanie cudzích telies alebo nádorov v tele, v potravinárstve sa detektorom určujú vône, vo vojenskej prítomnosť rádioaktívneho žiarenia a odpadu. Hovorí sa aj o *detektoroch lži*, ktoré pri vypočúvaní prevínencov pomáhajú odkrývať, či obžalovaný hovorí pravdu, alebo klame. *Detekciou*, *detegovaním* sa teda nazýva činnosť vykonávaná detektorom čiže „zisťovanie, odhaľovanie dačoho.“ Aj podstatné mená *detektív*, *detektívka* súvisia s latinským slovesom *detegere*. Nedostali sa k nám však priamo, ale sprostredkované cez angličtinu. Latinské sloveso *detegere* je totiž základom anglického slovesa *to detect* „objaviť“. Od tohto slovesa je ďalej odvodené prídavné meno *detective* s významom „schopný objaviť; tajný, detektív“. Anglické adjektívum *detective* je teda bezprostredným základom našich pomenovaní *detektív*, *detektívka*, *detektívny*. V detektívkach, v detektívnych príbehoch ide o zisťovanie, odhaľovanie trestných činov.

Rozdiel v hláskovej podobe slov *detektor*, *detekcia*, *detektív*, *detektívka* slovesa *detegovať*, prípadne slovesného podstatného mena *detegovanie* vyplýva z toho, že sú utvorené od rozličných odvodzovacích základov. Kým slová *detegovať*, *detegovanie* majú základ v prítomníkovom kmeni latinského slovesa *detegere*, substantíva *detektor*, *detekcia*, *detektív* vznikli prispôbením tzv. supínového kmeňa. Supínium v latinčine je slovesný tvar charakterizovaný príponou *-um*. Supínová forma slovesa *detegere* je *detectum* a slová *detektor*, *detekcia* sú utvorené od nej.

Analogicky je to aj pri iných slovách pochádzajúcich z latinčiny. Napr.

v technickej terminológii sa používajú názvy *absorbovať*, *absorbér*, *absorbent*, *absorbátor*, písané s písmenom *b*, ale aj *absorpcia*, *absorpčný*, *absorptívny*, písané s písmenom *p* (pozri o tom príspevok I. Masára: Absorbent, ale absorpcia. Kultúra slova, 6, 1972, s. 189). Ani v tomto prípade nejde o chybu, ale o rozličné odvodzovacie základy. Raz je to prítomníkový kmeň latinského slovesa *absorbere*, ktoré značí „pohlcovať“, inokedy supínium toho istého slovesa — podoba *absorptum*. Aj názov rozmnožených vysokoškolských učebných textov — *skriptá* — má rovnaký pôvod. Pochádza z latinského slovesa *scribere* — písať, ktorého supínium má tvar *scriptum*.

Príklady *absorbovať*, *absorpcia*, *skriptá* sme spomenuli ako potvrdenie toho, že pri slovách *detekcia* a *detegovať* nejde o výnimku, ani o chybu. Nerovnakú hláskovú podobu kmeňa týchto slov podmieňujú odlišné odvodzovacie základy.

E. Risová

O slove *vatráľ*. — L. K. z Bratislavy sa zaujímala o význam slova *vatráľ*, ktoré je známe najmä z textu piesne: *sem ten vatrál, sem ho daj a valašku prichystaj*, v bežnej komunikácii sa však nepoužíva, preto mnohým používateľom nie je známy jeho význam.

Slovom *vatráľ* sa pomenúva „palica, pomocou ktorej sa rozhrabáva oheň, vatra“. Slovník slovenského jazyka (V, 1965, s. 26) upozorňuje, že *vatráľ* nosili obyčajne pastieri. Toto slovo nie je v súčasnosti rozšírené napriek tomu, že vatre sa často pripravujú aj dnes (hlavne v pionierskych táboroch a na rekreáciách).

Slovo *vatráľ* je podstatným menom mužského rodu, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *stroj*. V gen. singuláru má tvar *vatráľa*, v lok. singuláru *o vatráli* a v množnom čísle v nom. tvar *vatrále*.

Podobne ako slovo *vatráľ* ani sloveso *vatríť* s významom „rozkladať a udržiavať vatre“ (SSJ V, 1965, s. 26) nie je všeobecne známe a v každodennej reči sa nepoužíva.

Hoci sú uvedené slová v bežnej reči zriedkavé, obidve patria do našej slovnej zásoby, preto pri vatre na rozhrabávanie ohňa môžeme použiť palicu *vatráľ* a pri rozhovore o rozkladaní vatre sloveso *vatríť*.

E. Bajžíková

Ks

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 15, 1981, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1981. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981

Cena Kčs 3,—